

Vesterås riksdag 1527.

Gustaf Vasas regeringstid bildar som få andra epok i Sveriges historia. Unionen med Danmark-Norge, den nordiska statsgemenskapen, bröts, Hansans politiska makt krossades. Sverige blev definitivt ett eget rike utåt. I det inre undertrycktes självständigheten. De strama tyglarna lades lika hårt på Bergslagens egensinniga innebyggare med deras högt syftande maktbegär som på Östergötlands och Smålands adel och bönder. Den katolska kyrkan, ett rike i riket, kort förut mäktigare än riket självt, tillintetgjordes. Makten i Sverige hade tidigare varit den åtrådda vinsten i ett ständigt växlande spel, ofta på liv och död, mellan olika släkter och partier. Gustaf Vasas konungamakt kom att dominera allt och alla. Den skapade riksgemenskap också inåt.

I den bild Gustaf Vasas inre historia upprullar är den medeltida kyrkans fall och konsekvenserna därav det framför andra centrala momentet. I själva verket genomfördes därmed en ekonomisk och social omvälvning, som endast har *ett* motstycke i Sveriges historia: Carl XI:s omvälvning ett och ett halft århundrade därefter. Det stora avgörandet föll i Carl XI:s tid vid riksdagen 1680. I Gustaf Vasas tid vid Vesterås riksdag 1527.

Den plats, som tillkommer riksdagen 1527, gör det maktpåliggande för svensk historieforskning att ingående söka fastställa händelseförloppet vid den och innebörden av de beslut som fattades. Ett flertal försök har gjorts i denna riktning, det mest framträdande av Harald Hjärne 1893¹. Ett nytt försök skall här göras.

¹ Reformationsriksdagen i Västerås. Svenska Spörsmål 7. — För övrigt: Emil Hildebrand, Gustaf Vasa 1521—1560. Sveriges historia intill tju-

För framställningen av Vesterås riksdag har man att tillgå en följd av akter, som tillkommit i direkt samband med riksdagen. Det har tidigare klagats över att detta material endast är högst ofullständigt bevarat. Vad som bevarats är kallelsebrev till riksdagen, de kungliga framsättningsarna, ståndens svar, riksdagsbeslutet Vesterås recess, Ordinantian och därmed samhörande handlingar. I själva verket, såvitt man kan se: samtliga de grundläggande akter, som en gång förelegat. Autenticiteten av detta källmaterial låter sig inte betvivla. Och materialet är, såsom en rest av själva det förflutna, som undersökningen rör sig om, av säkraste beskaffenhet.

Vid sidan av detta material föreligger även en och annan rent berättande källa till riksdagens historia. Främsta rummet bland dessa källor intager den rikt detaljerade skildring, som möter i Vesteråsbiskopen och hovkaplanen Peder Swarts krönika från omkring 1560¹. Forskningen har ännu inte kommit att intaga någon fullt självständig, på aktmaterialet vilande inställning till denna skildring. Källförhållandena är ännu inte klarlagda, framställningens historiska värde ännu inte fastställt.

Den följande historiska rekonstruktionen bygger på aktmaterialet. På detta sökes nya synpunkter anlagda. Berättelserna konfronteras med aktmaterialet. Spörsmålet är i vad mån med detta tillvägagångssätt nya resultat står att vinna.

gonde seklet III, 90—98 (1903); Sven Tunberg, Västerås riksdag 1527. Några kritiska anmärkningar. Uppsala universitets årsskrift 1915; K. B. Westman, Reformationens genombrottsår i Sverige, 391—440 (1918); Gottfrid Carlsson, Johannes Magnus och Gustaf Vasas polska frieri. Kyrkohistorisk Årsskrift 1922, 20 ff.; Helge Almquist i Svenska folkets historia II, 31—37 (1922); Hjalmar Holmquist, Den svenska reformationens begynnelse 1523—1531, 92—106 (1923); Lars Sjödin, Västerås möte 1527. HT. 1927, 101 ff., 1928, 221 ff.; Hjalmar Holmquist i Svenska kyrkans historia III, 148—157 (1933); Tor Berg, Riksdagens utveckling under den äldre Vasatiden. Sveriges riksdag I: 2, 98—122 (1935); Axel Klockhoff, Danviks hospital. Dess rättsliga ställning I, 57—74 (1935).

¹ Gustaf I:s Krönika af Peder Swart. Utg. af G. E. Klemming (1870); Konung Gustaf I:s krönika. Med inledning och ordförklaringar utg. af Nils Edén (1912). — Citaten i det följande efter Klemmings upplaga.

I.

I årtal hade det svenska samhället befunnit sig i permanent kris. Med året 1527 nådde krisen sin höjdpunkt.

Det uppror Gustaf Vasa rest mot Christiern II och unionen, den långvariga fejd, det gav anledning till, hade slukat för tiden och landet osedvanligt stora summor. Tåget till Gottland 1524, där Sören Norrby värjde de sista resterna av sin landsflyktige herres välde, och den ständiga krigsberedskapen hade ökat den finansiella oredan. Hanseaterna, med Lübeck och dess borgare i spetsen, hade bisprungit med legotrupper, krigsmaterial och kontanta lån; de krävde allt högljuddare ersättning för vad de offrat på Gustaf Vasas konungadöme och egen vinning. Gärder och lån hade i stor utsträckning måst uttagas inom Sverige; städer och kloster tyngdes av borgläger; institutioner och enskilda var hårt träffade.

Det allmänna tillståndet i landet gav en fruktbar jordmån för en växande agitation mot kungen-»befriaren». Denna agitation var så mycket allvarligare, som den sög näring inte blott ur den allmänna nöden. De andliga värden, som befolkningen sedan århundraden satt som de högsta, hotades, och hotet utgick från konungamakten. Den stora omstörtning rörelse, som utgått från Wittenberg, blev av Gustaf Vasa tagen i skydd; i reformatörernas bolsjevikiska predikan såg denne ett medel att bereda sig väg till de kyrkliga rikedomarna; från prästerna och munkarna, som enligt hans uttalade förmening boltrade sig i överflöd och vållust, ville han föra kapitalet över i det allmänns hand. Agitationen mot konungen leddes av kyrkans män i alla grader. Bönderna, alltid ett skyddsvärn för gammalt och fornt, följde dem. På våren 1527 var uppror i Dalarna. Man samlade sig där kring en man, som utgavs för en son av riksföreståndaren Sten Svantesson Sture.

Då krisen stod på sin höjdpunkt, grep Gustaf Vasa in. Han kallade ständerna till möte.

Det var från början meningen, att riksdagen skulle ha sammanträtt i Söderköping. Upproret i Dalarna kom konungen att ändra orten till Vesterås. Dagen bestämdes till Helga trefaldighetssöndag, den 16 juni. Kallelsen gällde rikets råd och meniga adeln, två män av var köpstad, en borgmästare och en rådman, samt fem eller sex bönder av var lagsaga. Därjämte skulle rikets råd ha med sig två, tre eller flera de lärdaste av kapitlet i var sin landsända. Särskild kallelse utgick till dalkarlarna.

Riksdagskallelserna innehåller endast mycket ofullständiga uppgifter om ändamålet med riksdagen. Bruket var sådant. Sekretessen fordrade det inte minst, då större händelser förestod. Mesta besked lämnar helt naturligt kallelserna till rådet. Ohörsamheten och bullret i landet framhålls, och konungen låter förstå, att han är i tvivel, om han längre skall bekymra sig med regementet, vartill han i det närmaste släckt sin lusta. Rådet har att »partdela» med honom sina »goda råd om rikens och dess menige inbyggares endräkt, frid, rolighet och långlige bestånd». Det tillägges: »vore väl nyttigt, att I hade med eder edert folk med deras harnesk och små hästar». I samband med inkallandet av ombud från kapitlen heter det, att det sker »på det en god förening måtte företagas och samfälligen beslutas om lärdomens tvedräkt, som nu är oppkommen så här i riket som i andre landskap över hela kristendomen. Och var det icke bliver endräkteligen reformerat i tid, kunne I väl förmärka vad obestånd därefter följa vill»¹.

I enlighet med riksdagskallelserna infann sig i Vesterås 20 medlemmar av riksrådet, däribland biskoparna av Linköping och Vesterås samt electi av Skara och Strengnäs. De andliga var utom av biskopar och electi företrädade av två kapitelherrar från vardera Uppsala och Vexjö samt några av de andra kapitlen. Friborne frälsemän infann sig till ett antal av 129. Från Vestergötland, där enligt ryktet farliga stämplingar mot konungen förehades, hade kommit inte

¹ SRA I, 56 ff.

mindre än 42, en tredjedel av samtliga. En fjärdedel och flera utgjordes av konungens svenner och andra hans närmaste. Av köpstadsmännen är 34 kända till namnen, av bergsmännen 14, av bönderna över 100. Bland de senare var blott två från Dalarna. Endast det egentliga Sverige var representerat. Ingen från Finland hade infunnit sig¹.

»Vid trefaldighetstid» var ständerna samlade i Vesterås. Även ombud från de tyska städerna hade infunnit sig. Adeln inom- och utområds var, som riksdagskallelsen bjöd, kommen med väpnade följen. Gustaf Vasa var omgiven av härmakt, »gamla hauptmän», säger Peder Swart, »fattigkarlar, dem han visste med hava varit i ledingen och sinne hade att taga av ljusen, som man plägar säga».

Riksdagen kunde börja. Vad ville konungen? Skulle det lyckas honom att taga hem spelet?

II.

Riksdagen i Vesterås 1527 inleddes med konungens »framsättningar», med andra ord: den kungliga propositionen². De klarlade med ens vad det hela gällde. Kanslern, ärkedjeknen Laurentius Andreae, skall ha föredragit dem.

Framsättningarna är bevarade i rikets registratur. De faller i två huvudavdelningar. Den första ger en överblick av förhållandet mellan Sveriges folk och dess konung i det närmast förflutna. Det är »saker», heter det, »som hans nåde enkannerligen anröra». Förhållandet belyses kronologiskt och konkret. Framställningen utmynnar i bestämda konklusioner. Den andra avdelningen blottlägger rikets brister, »saker, som ej allenast hans nåde, utan eho han helst är, som riket i värjo haver, en styggelse skall göra vid regementet». Konungen understryker, att bristerna oundgängligen måste botas.

Utgångspunkten för den första avdelningen i framsätt-

¹ SRA I, 60 ff., 87. Jmf. Sjödin I, 137 ff.; Tunberg, 44.

² SRA I, 65 ff.

ningarna är efter ett för Gustav Vasa vanligt schema tagen i »den okristeliga handel, som konung Christiern här i landet bedrev med hängande, brännande, steglande». Ett Guds verk har sedan dess blivit utfört, och konungen inskräper hos ständerna vidden och vikten av det: »var gud icke hade hulptit och styrkt honom i det han företog emot konung Christiern, då hade icke annat på färde varit än alles edert förderv».

Mot denna bakgrund låter därefter Gustaf Vasa de centrala händelser, som utspelats mellan honom och folket, passera revy. Framställningen föres så långt tillbaka som till 1521. Befrielsekriget var ännu inte slutfört; Gustaf Vasa bjöd då, på herredagen i Vadstena, hövitsmannadömet upp. Men de församlade bad honom stå fast vid vad han företagit; de sade honom »huldskap och manskap» till. Med stor vedermöda bevekta han därefter Lübeck och de andra vendiska städerna — »de var där ganska ovilliga till i förstone» — att träda in mot kung Christiern; omsider skickade de skepp, bössor och värjor, ryttare och knektar; kostnaden är ännu inte alldeles betald. På riksdagen i Strängnäs (1523) ville så ridderskapet och menige man ha Gustaf Vasa till konung; de ville göra honom allt bistånd med liv och makt och gick strax till hans utväljelse efter lagboken. Själv bar han före många redeliga saker, att han inte ville samtycka därtill; han fruktade, att slika fastlagsspel skulle komma att företagas med honom som med många andra skett. Till slut gav han likväl efter; han höll sig till allas löfte, bepliktelse och ed, som de alla gjorde honom på rikets vägnar med stor bön, att han inte skulle förlåta dem. Men ofta har konungen ångrat vad som skedde i Strängnäs. Många har orsakerna varit, i första hand att eden och bepliktelsen inte hållits av somliga, utan det strax begynte stämplas obestånd och förräderi, »där han dock aldrig med sin vetskap något tillfälle till givit hade». Obeståndet och förraderiet kom med mästern Knut och Peder kansler, deras resning i Dalarna, alla de oredliga stycken de pådiktade konungen. På ett nytt allmänt möte, denna gång i Vesterås

(1525), var konungen åter redobogen att överge regementet, så att för hans skuld inte skulle behöva företagas något obestånd. Men vad tidigare skett upprepades: ånyo bepliktade sig riksrådet, adeln och den menige man att vara honom lydiga och trogna och hjälpa till att de som stämpelade mot honom blev straffade. Efter sådan bepliktelse och för allas bön gav konungen vika igen. Även i Dalarna gav man honom samma bepliktelse. Det skedde under landets insegel.

På denna punkt i framsättningarna träder Dalarna naturligt i förgrunden. Konungen ställer frågan, hur brev och bepliktelse hållits däruppe. En veterlig tjuv, som kallar sig herr Stens son, hyses och beskärmas där, har gjort uppresning, upptagit hans nådes skatt och avrad, gripit hans nådes tjänare. Var någon vill begynna något obestånd, har han endast att bege sig dit. »Bör väl övertänkas, om Sveriges rike skall alltid regera sig efter dem och den hava för herra, som dem av Dalarna uppsätter varder».

Dalkarlarna har framburit sina klagomål för konungen. Han försvarar sig inför ständerna för anklagelserna från dem och andra. Det klagas över nya hjälper. Den yttre och inre fejden är grunden, därjämte skulden till de tyska städerna. Det förevites hans nåde den dyra tiden »likasom han vore Gud eller som det vore allt i hans makt». Hans nåde har lyst på alla marknader och samkväm, »att var skulle köpslaga redeliga med den andra och haver förhandlat med de holländare och andra omliggande land och städer, att de skulle söka detta landet med salt, kläde, vin etc.». Till borglägerna i städerna och klosterna har örlogsen tvingat; rikets ränta räcker inte till knektarnas underhåll. Det ropas, att hans nåde skinnar kyrkor och kloster. Hjälpen är där uttagen den menige man till lisa och med riksrådets samtycke, »och var väl möjligt, efter den mene man hade det sjelvt dragit tillhoppa och hörde dem sjelvtom till». Att kyrkor och kloster brutits ned, tillbakavisas. Men Grips-holms kloster är nedlagt; det var konungens arv och eget. Slutligen, när intet annat kan hjälpa, föres det hans nåd på,

att han indrager ny tro i landet. Hans nåde har förstått, att det är något som kyrkans förmän med deras anhang pådiktat honom mest för den skuld, att hans nåde och andra, inom- och utomlands, lärt besinna, att kronan, ridderskapet och den mene man bedragits av kyrkans personer, som upphävt sig till herrar och slagit under sig somt med självdiktad gudstjänst, somt pantat, köpt och roffat, så att kronan och ridderskapet näppeligen tillhoppa hava i riket tredje parten emot det präster och munkar, kyrkor och kloster har. Från somliga av dem är det, som ryktet kommer om den nya tron, att man äter kött om fredagen, föraktar jungfru Maria och andra flera stycker, en uppenbar lögn, som de aldrig kan bevisa. Allt detta för att de själva skall bliva vid deras stora välde, herradöme och överdåd. Hans nåde låter predika rena Guds ord och evangelium; han har budit predikarna till svars, men kyrkans prelater säger endast, att de vill bliva vid deras gamla sedvänja, evad hon är rätt eller orätt. En part av predikarna har hans nåde tillstådes; de begär att stå till svars för deras lärdom i allas närvaro. När det till slut också föres hans nåde på, att han vill inga präster skall vara i landet, är också detta uppenbar lögn. Hans nåde aktar dö en kristelig man och vet väl, att man icke kan vara utan lärare och kyrkopräster, och vill styrka dem, så framt de gör deras embete fullt.

Förhållandet mellan konung och folk är med detta klarlagt. Försvaret är från konungens sida fört. Konklusionerna följer. Konungen är villig »stå till svars och rätta» för ständerna och »så väl reda sig därur, att han hoppas sig försvara i ära och redelighet, som en kristen förste bör att göra, och haver för den skuld endels stämt detta möte». Och efter hans nåde, heter det vidare, inte vet sig hava givit någon tillfälle till obestånd, men det stämpelas mot honom det ena förräderiet efter det andra och han förmodar sig aldrig rolighet, menar han sig ha nog redelig sak begära, som han ock begär, att vara kvitt regementet, och att riket besörjes med en annan herre, som kan ha bättre lämpa och

lycka därtill. Det tillägges, att hans nåde efter att ha kommit riket i rolighet och sin frihet igen, inte gärna ser, att det åter skall komma i något obestånd i hans tid. Konungen tackar ständerna för den ära de visat honom genom att välja honom till konung och hålla honom därför. Det är hans förhoppning att för sin stora vedermöda bliva besörjd med ett stycke län. För detta vill han göra riket tjänst.

Konklusionerna i framsättningarnas första avdelning hade sålunda blivit dels att kungen erbjöd sig stå till svars och rätta inför ständerna, dels att han förverkligade den hotelse som skymtat i riksdagskallelsen och begärde bli kvitt regementet.

I framsättningarnas andra avdelning styrker konungen yttermera varför han måste begära detta. Han beder ständerna granneligen överväga orsaken därtill. Orsaken är rikets brister.

Först: kronans ränta är inte så stor som somliga menar. Den räcker inte att hålla krigsväsendet uppe, att bekosta konungslig ståt med sändningabud mellan rikena, att uppbygga de förfallna slotten. Ridderskapet växer väl till, men är mycket försvagat. Konungen gör gällande, att det är mest därav, att deras gods och ägodelar är största delen komma under kyrkor, kloster, prebenden, begångelser; men alla vill de, som intet under är, ha hjälp och förläning av kronan. Därtill: var och en vill vara herre över sina lantbor; tullen är borta; Kopparberget och Silvberget inte vid makt. Alltsom allt: konungens vissa ränta är näppeligen 24,000 mark; utgiften väl 60,000. Men det är inte blott bristen i kronans ränta, som konungen pekar på. Han pekar också på att intet gott regemente kan företagas, när det går så till med olaglig köpslagen som sker. Köpstäderna klagar över att sådan sker på landet, dem till fördärv och emot lagen. Men vill man straffa det efter lagen, har man att vänta sig uppstöt och obestånd. Gör man inte efter lagen och straffar, fördärvas städerna och hela landet får stort oköp. För det sista: de svenske är lätta på tygeln och låter sig snarligen förföra. Främmande herrar kan med föga kost-

nad låta komma rykte och anskri, som de löper efter, och när tvedräkten är uppkommen, måge de bjuda sig till riket, som ofta tillförene.

Detta är grundinnehållet i Gustaf Vasas framsättningar till riksdagen. En logisk skärpa, vida större än man vanligen lägger märke till, präglar deduktion och slutledningar i dem; därmed förenar sig ett starkt personligt ställningstagande och den plastiska åskådlighet i framställningen, som är en folktalares A och O. Förhållandena och händelserna hade varit många och mångskiftande i det närmast förflutna. I framsättningarna finner man allt samlat under en enhetlig statlig synvinkel.

III.

Söker man närmare fixera de ledande tankarna i Gustaf Vasas framsättningar 1527, torde det stå klart, att vad som framställes vilar på en statsrättslig teori, en ur spekulatio framgången doktrin. Det statssamfund, som tecknas i dessa framsättningar, är uppbyggt efter fasta och enkla linjer: ett statssamfund, där två faktorer med avgränsade maktsfärer är de bärande, folket och konungen. Ett fördrag, som ömsesidigt förpliktar, ett slags paktum, om man så vill, fastlägger förhållandet mellan dem. Från början är folket; det bjuder konungen riket och regementet och väljer honom därtill. Vad folket därefter har att ge den andra parten är huldskap och manskap, allt bistånd med liv och makt. Konungens förpliktelser är efter att ha erhållit riket att handla efter lag och ed; han har att som det anstår en kristen furste, oavlåtligt vinnlägga sig om rikets bästa. Ändamålet med hans regemente är att upprätta och bevara »rolighet och frihet», friden, med andra ord den status pacificus, till vilken staten, gudsstaten på jorden, syftar.

Den doktrin, det här gäller, är varken till sitt ursprung eller sin utbildning svensk. Doktrinen är allmänt europeisk. Germanskt folkliga, kristna och senantika idéer har i den sammangjutits till enhet. Under medeltidens senare skede

fick denna doktrin en magistral utformning, och den möter därefter i den gestaltning den då fick i själva verket överallt, där man statsrättsligt ställde sig på grundvalen av ett mer eller mindre konstitutionellt monarkiskt styrelsesätt, ett regimen politicum. Men hur främmande doktrinen än var till sitt ursprung: den hade gamla anor i Sverige. Olika moment sköts här som annorstädes olika starkt fram, allt eftersom de intressen som kämpade om makten fordrade det. Det kämpades för och mot den under hela unionstiden. Under Gustaf Vasa hade doktrinen tidigare gång på gång praktiserats. Den hade av honom liksom av Frederik I utnyttjats till det yttersta i kampen mot den laglige monarken Christiern II.

I framsättningarna 1527 är det under den enhetliga synvinkel, denna doktrin involverar, som förhållandena och händelserna inpassas. Folket har av fri egen vilja gång på gång uppdragit Gustaf Vasa regementet. Detta inskärpes idealigen. Och framställningen går ut på att visa, hur folket och konungen, var i sin stad, fyllt sina förpliktelser. Under 1521 och senare hade det varit upproret mot Christiern II och hans fördrivande, som skulle motiveras och försvaras. De stereotypa kategorierna hade då fyllts med en enda svartmålning av tyrannen: han ensam var det som brutit lag och ed. I framsättningarna till riksdagen i Vesterås 1527 är kategoriernas innehåll motsatt, rollerna ombytta. Konungen har i allt fullgjort sina förpliktelser. Tid för tid, händelse för händelse söker Gustaf Vasa uppvisa detta. Hans egna förtjänster ställes i bengalisk belysning; hans storhet och storheten i den gärning han utfört inhamras i ständernas medvetande. Konungen är i sin regentfullkomlighet den konstitutionellt fläcklöse monarken, till den grad konstitutionell, att han förklarar sig redo att stå till svars och rätta för ständerna; riksdagen är endels sammankallad därför. I motsats till konungen står folket. Det har ständigt svikit. Med uppstötarna, obeståndet och ostadigheten, allt utan orsak, är friden och fridsamhället borta. Hans nåde förväntar sig aldrig »rolighet»; han märker, som det heter på ett annat

ställe, att det inte vill lyktas — alldeles som det skulle gått i kung Christierns tid, om han inte ingripit — utan med allas skada och fördärv. För friden och fridsamhällets skull blir konsekvensen: tronavsägelsen.

I framsättningarna ställes, fränsett konungens begäran att befrias från regementet, inga direkt formulerade yrkanden till ständerna. Premisserna endast utredes och klarlägges. Men vart det hela syftar framgår omisskänligt. Runt om i framsättningarna var kyrkan, dess lära, leverne och ledare, dess maktställning angripna. Hos kyrkan var samlat vad som ekonomiskt brast det allmänna; dess makt var bliven hindret för friden. Premisserna förde spontant fram till de slutledningarna, som ständerna hade att draga.

IV.

I den krönika, som går under Peder Swarts namn och behandlar Gustaf Vasas historia fram i 1533, är infört ett vidlyftigt referat av vad konungen skall ha framsatt för ständerna. Referatet tar i den tryckta texten över två oktavsidor i anspråk. Hurudant är detta referat?

Framsättningarna har enligt detta fördelat sig på sex punkter. En parallellläsning med handlingarna visar följande:

Framsättningarna (= Fr.), Reces-
sen (= R.), Ordinantian (= Ord.)¹,
Peder Swarts likpredikan över
Gustaf Vasa (= PSw. likpr.), Peder
Swarts krönika (= PSw. krön.).

Peder Swarts krönika 124 ff.

R. 83: Gav ... före några märkeliga brister ... varföre han ingalunda betröste sig längre bliva vid rikesens regimente ... Den första för den ostadighet skull, som plägar vara i riket.
Fr. 75: Där så till går, må var man besinna, om någon tid kan företagas *gott regimente*.

Först konungenom var omöjligt att vara deres huvud, hålla dem *gott regemente* och hava dem i försvar och beskydd, så länge så stod till i riket som nu, sade han. Här ville var råda för sig själv. Allt konungens arbete och möda han företog med en god mening, *riket* till godo och be-

¹ Sidhänvisningarna nedan till SRA I:1.

Fr. 68—69: Ändock hans nåde vinnlägger sig dag och natt om rikens bästa, bär där sorg och många vakonatt före, varder dock hans nåde *allt vänt till* det värsta. PSw. krön. 98: *Allmogen* sitter på språng och vilja bära *pulyxorna* över huvudet på mig.

PSw. likpr. 78: Här vore många, som strax ville *företaga* mycket *svärmande* och *bullrande* uti detta företagande med *beläters stormande* . . . Satte sig så med allvare före att dela sin gode råd med predikanterna . . . Likväl *mätte* . . . detta sitt gudeliga uppsåt och arbete *icke allenast intet njuta till goda, utan* ock blev *därföre* . . . *förföljd, förtalad* och *bespottad* . . . av . . . dem Hans K. Maje:t. . . med arbete, nattvavor, liv och blod hade tjänt till godo.

R. 84: Den andra bristen är, *att cronones ränta* är så *försvagad*, *att där med icke kan uppehållas* all den tunga, som konungsligit stått tillhör.

R. 84: Den tredje bristen var, att

stånd, blev *allt* taget och *förvänt till* ondo. När konungen ville bota någon fel han såg i riket, ville *allmogen* strax möta med *pulyxorna*, för vilket han än icke så mycket kunde skylla dem, som deras onda tillskyndare. Likväl fanns stor fel på alla sidor både i andelig och världslig stånd. De personer uti det andeliga ståndet vore ville ligga allt i lättje och gode dagar, aktade intet sitt ämbete, folket blev intet lärt om Guds vilja. Och när konungen där på fordrade, att Guds ords rena lärdom måtte utspridas, så måste han heta där utöver en Lotter och en kättare. Ändock han hade förtryckt och fördrivit de *svärmare, belätstormare* och *bullrare*, som med obesked ville *taga* sakerna *före*. Sådane hans konungslige åhåga, vakesamhet och flit *mätte* han *icke allenast [intet] njuta till godo, utan* hava *därföre* igen *förtal, ovilja* och *förföljelse*. Där uppå kunde han ingalunda vara deras huvud och konung. Där näst framsattes,

att konungen måtte väl besvära sig, *att cronones ränta* var så *försvagad* och stympad, *att där* var föga ting igen till att *uppehålla* ena *crono med*. Vilket noggsamt bevisas kunde där med, att unge herr Sten Sture, rikens förståndare, icke förmådde hålla över 500 krigsfolk. Item var ock bevisligt, att en part utav bisparne hade fast mera till uppbörd och vore i mycket större förmögenhet än rikens herre eller ko-

hans Nådes *ridderskap* var svårliga *försvagat*.

Fr. 74: Efter *ridderskapet* . . . är mycket *försvagat* . . . mest där av, *att deres gods och ägodelar* äre störste delen kommen under *kyrkor, kloster, prebendor, begängelse etc.*, vilje alle hava hjälp och *förläning*, som intet under är, *av cronone*, och är då sedan konungens del desto mindre till att uppehålla alla för:ne tungor.

R. 84: Bisperna här till dags hava varit mäktiga, att de i förtiden hava ofta kastat sig emot landsens herrar, fördrivit dem och indragit främmande herrar . . . som väl vitterligt är, huru där

om skett är i *ärkebiskop Göstafs* tid . . .

R. 85: De skulle . . . *antvarda* honom de *slott och fäste*, som de nu hava.

Ord. 94: *Conferatur* per regem cuiusque voluerit *in feudum pro sue libito voluntatis*.

nung. Detta hände av den orsak, att *ridderskapet* och ganska adelen *vore försvagade* där igenom, *att deres föräldrar* hade i oförståndighet och fåvitsko utav prästers och munkars falska lärdom bortgivit till *kyrkior, closter, prebender etc.* sitt bästa och mesta *gods och fasta ägor* ifrån sina rätta och naturliga arvingar, var utav följde, att de intet eller ganska ringa hade leva utav, var de icke hade fått *förläningar* och underhåll *av cronone*. Till det tredje var ock en stor brist i riket med den margehanda appellering och skottsmål till påven i Rom, utav vilket rikens herre eller konung måste alltid vara i fara, att han icke förtörnade det romerske sällskapet, ändock en part av bisparne toge sig alltid mer och mer obestånd före, det rikens regent var under ögonen med uppror och uppenbara krig, där de lade sig på sin slott och fäste, pockade och vexerade rikens herre så mycket dem syntes. Sådant var allt för tungt att intörka av dem. Såsom ock *ärkebiskop Göstaf* sade till herr Sten Sture, att han hade förvärvat av sin påva att föra ett skarpt upprättat glaven för sig, uppå det herr Sten skulle se och veta, om han skulle stöta någon uppå sidone, honom eller en annan, ville han icke taga ett vaxljus där till. Till det fjärde, att konungen stod icke till lidandes, det bisparne skulle hava någer *slott och fäste*, utan de måste *uppantvarda* och resignera dem till kungens händer, att han dem *förlänar*, skickar och lagar, *som honom synes*. Till det femte, att det var riket till ingen fromma, att en part av bisparne, prelaterne och andre caniker hade

Ord. 90: Biskoparna skola låta vår nådiga herra få registrum på alla *deres ränto* . . . Sedan skall hans nåde sätta dem före, huru *mycket de skola hava* därav.

R. 83: Han ingalunda betröste sig längre bliva vid *rikesens regimete* och styrelse, med *mindre* samma brister *botade* varde.

tiedubbelt större ränta än de behövde. Därföre måste *deres räntor* och underhåll varda konungenom kunniga, och när dem bliver efterlåtit så *myckit de* behov *hava* till deras nödtorft, skulle de där med låta sig nöja och intet där över kvissla med allmogen, uppväckandes dem till någon ond vilja emot konungen. Till det sjätte, bonde prästerne, munkar och djäknar uppfunne dagligen någre finantsier, som icke annat var än vantro, till att beröva den menlösa allmogen deras gods och ägor ifrå, där med ock förandes dem på vidskepelse, villfarelse och falska tro, vilket konungenom icke stod till lidande. Beslutet var detta. Att *med mindre* här bliver tilltänkt allvarliga att råda *bot* på desse fel uti desse artikler, ville konungen vedersaka *riket* och *regementet*.

Det framgår av dessa parallellställen med deras lika och likartade ord och konstruktioner, att den källa, till vilken krönikören i huvudsaken litat, då det för honom gällde att referera Gustaf Vasas framsättningar, varit själva riksdagsbeslutet, Vesterås recess. Grundritningen är trots uppdelningen på sex punkter, vilken saknas i recessen, gjord i ganska nära anslutning till denna, och vad som hämtats ur själva framsättningarna är endast ett par, mera på måfå valda stycken, återgivna som allt annat i omskriven form. Därjämte har krönikören på ett par ställen utfyllt recessen med stycken ur ordinantian och på andra ställen inte dragit sig för att lägga Gustaf Vasa i munnen kontentan av vad krönikören själv utan något samband med framsättningarna skrivit i den likpredikan, som han höll över honom 1560, och i en tidigare del av sin krönika. Annat och mycket är insatt, utan att direkta förebilder kan uppvisas. Det är att betrakta som utbroderingar på temata, vilka behandlas

runtom i riksdagshandlingarna, och det varierar diskussionspunkter med motsvarigheter även i de svenska reformatorernas skrifter.

Framsättningarna i Peder Swarts krönika är sålunda åstadkomna med anlitande av olika källor. Ett dylikt kompositionssätt — endast alltför vanligt i renässansens historiskrivning — måste naturligen medföra de största friheter i fråga om innehållets gestaltning. Det har i väsentliga delar lett till ett helt nytt innehåll.

Den första avdelningen i de originala framsättningarna utgjordes av en kronologiskt uppställd översikt av förhållandet mellan konung och folk, sådant Gustaf Vasa föreställde sig detta och ville ha det klarlagt för ständerna. Denna översikt är bortskuren i krönikan. Och vad mera är: man söker förgäves i Peder Swarts framsättningar hela den grundåskådning, åt vilken de originala framsättningarna till ständerna här och annorstädes ger uttryck. Varje antydning om de två maktfaktorerna i riket, folket som uppdrager konungen detta, konungen som för regementet i en status politicus, båda handlande under fastlagda ömsesidiga förpliktelser, har omsorgsfullt utplånats. Förhållandet är av grundläggande betydelse för kritiken av krönikan. I själva verket representerar krönikan i sina framsättningar inte åskådningsståndpunkten från 1527. En konung, som är redo att självant stå till svars och rätta för ständerna, är oförenlig med den. Konungen är Gustaf Vasa i hans ålders höst, sådan Peder Swart då såg och hörde honom, efter det att arvkonungadömet proklamerats och han nått fram till det autokratiska betraktelsesätt, som då redan sedan mycket länge karakteriserade furstemakten på Europas kontinent.

Men omgestaltningen av innehållet i de originala framsättningarna inskränker sig inte härtill. Genom att recessen lägges till grund och också ordinantian utnyttjas kommer krönikans framsättningar att innehålla vad som först framgick som ett resultat av ingående förhandlingar. Dessa framsättningar tar i motsats till de originala sålunda företrädesvis och alltigenom sikte på kyrkan; det ställes i dem be-

stämnda yrkanden till ständerna och det uppdrages, på mer än en punkt in i enskildheter, hur förändringen med den kyrkliga egendomen och de kyrkliga rättigheterna skall genomföras. Tronavsägelsen beröres, men den göres endast villkorligt: om kronans brister inte botas. Detta som saknas i Gustaf Vasas framsättningar, betonas starkt i recessen.

Krönikans framställning av Gustaf Vasas framsättningar går sålunda helt vid sidan av dessa. Den ger en oriktig, fragmentarisk och skev uppfattning av de originala framsättningarna. Den bottnar i en långt senare tids föreställningar. Den är i denna centrala punkt, där den kan kontrolleras, oanvändbar som historisk källa.

V.

Efter det att framsättningarna gjorts, begynte förhandlingarna på riksdagen. Även av dessa förhandlingar har Peder Swart gett en ingående skildring. Hur mycket det än fingrats på den och hur mycket Harald Hjärne än tillbakavisat väsentliga delar av densamma, har den blivit normgivande för uppfattningen.

Förhandlingarna i Vesterås har enligt Peder Swart redan innan framsättningarna föredrogs haft ett förspel: ett hemligt möte inom det andliga ståndet¹. Detta möte skall ha slutat med uppsättande av protestationer. Som huvudtalare anges biskop Hans Brask i Linköping. Dessförutan skall biskop Peder av Vesterås och mäster Magnus Sommar, electus av Strängnäs, ha uttalat sig. De skall ha sagt, »att de vore väl till frids att vara så fattiga och så rika som konungen själv ville dem hava».

Efter det att framsättningarna föredragits, berättar Peder Swart vidare, äskade konungen svar på dem². Svaret skall ha getts av Hans Brask. Vi i det andliga ståndet, sade han, är påven tillsvurna och har lovat att intet företaga i andliga

¹ PSw.kr. 122 f.

² PSw.kr. 126 ff.

saker utan hans samtycke. Vi är konungen tillsvurna med huldskap och manskap; honom bör oss lydiga vara, men endast såvitt något inte påbjudes som strävar mot påvens och konciliernas dekret och statuter. Det står oss inte till att resignera kyrkans egendom. Men finantsier och vidskepelse, som släta präster, munkar eller djäknar uppfinnar, må väl avlysas och bedrivarna straffas. Konungen skall då ha sport rådet och adeln, om detta var rätt svarat. Herr Ture Jönsson (Tre rosor) och hans parti — motpartiet och dess ledare — sade sig inte förstå annat än att det skulle vara till det nästa rätt svarat.

Konungens replik föll omedelbart. »Därpå», skall han enligt Peder Swart ha sagt, »haver icke jag lust att vara eder konung. Allt hade jag förmodat mig annan svar utav eder. Nu kan jag icke förundra, att allmogen är galen, bevisandes mig all olydighet, harm och förtret, efter jag förnimmer de hava sköna tillskyndare. Få de icke regn, då skylla de på mig; få de icke solsken, då göra de likaså; händer dem hård år, hunger och pestilentie eller vad det kan vara, måste allt jag bära upp skulderna, likasom de icke visste, det jag är en människa och ingen Gud. Denne är ock tacken, att jag genom store hjertans sorg och bekymmer förskaffade här in i landet så mycken spannemål, råg och malt ifrån främmande land, på det detta fattige svenska folket icke skulle gå den ymka utöver, att de skulle så jemmerliga svälta ihjel. Men, sade han, jag må arbeta på edert bästa så mycket jag kan och förmår antingen i andeliga eller verldliga saker, jag haver dock intet annat vänta till lön än att I sågen gerna yxan såte i huvudet på mig, men I viljen icke sjelve hålla i skaftet . . . I velen nu sätta mig över huvudet både munkar och prester och allehande påvens kreatur, ändock vi have föga beställa med hans höga biskopar eller andre. Uti en summa sagt: I viljen alle döma och mästra mig. Och I haven korat mig här till eder konung. Men ho kan på sådana skäl vara eder konung? Jag tänker, att den värsta i helvetet skall icke vilja görat, än sedan någon människa. Så veter runt av sagt, att jag vill nu intet vara

edert huvud och konung. Jag säger mig slätt där av med, och jag låter mig till frids, att I mån kora därtill vad god man eder synes. Kunnen I den bekomma som i alle måtto och alltid kan vara eder allom till gätnad, gerna såge jag det. Varer så förtänkte att lösa mig redeliga ut här av riket. Först betalandes mig av var den slaka jag här eger fasta jordetorvor. Sedan vad jag haver kostat uppå riket av mitt eget. Så vill jag lova eder, jag vill draga min kos utur riket och aldrig någon tid mera komma här in igen till detta 'osköniga', vanartiga och otacksamma mitt fädernesland».

Den replik av konungen, som Peder Swart här återger, är fylld av obändighet och temperament; den är oskiljaktig från den bild av Gustaf Vasa, som eftervärlden gör sig av honom. Brast så konungen bitterliga i gråt, tillägger krönikören, steg åt dörren och gick till slottet. Gråt då största parten med av folket, både adelen, bönder och köpmän, de fromma av presterskapet desslikes.

Första delen av förhandlingarna var därmed enligt Peder Swart till ända. Krönikan fortsätter med att skildra, hur kanslern därefter tog ordet och föreställde församlingen, hurusom endast två vägar stode öppna: antingen följa konungens vilja och bedja att han ville förbliva rikets huvud eller kora en annan och lösa honom ut. »Det måste endera vägen ut; vi have icke det tredje». Men alla skall efter vad som hänt ha suttit så försoffade, att de inte kunde komma till någon handel den dagen. Mot aftonen gick var och en till sitt herberge. Herr Ture lät slå i trumma för sig, från klostret över torget. Vid han gick, mumlade han: »trots och trots, att de skole göra någon hedning eller kättare utav mig i detta året».

Konung Gustaf satt på slottet. Han kallade tillhoppa sitt bästa krigsfolk; han gjorde gästbud och kollats; hade sin ro av visor, skämt och kortvill.

Andra dagen trädde ständerna igen samman. Men de var förbistrade av oenighet, säger Peder Swart, liksom det skedde med Nimrods parti, när de byggde tornet i Babel.

Omsider begynte allmogen skria och ropa, köpmännen desslikes; de ville våga liv och leverne med kung Gösta. Alla ville veta, hur rådet ville ha det. Steg så Måns Sommar, electus till Strängnäs, upp och klappade ljud. Han återknöt till kanslerns yttrande dagen förut. Att vedersaka kung Gösta och kora en annan konung måtte ett barn tänka, men gammalt folk, hur detta skulle bekomma dem. Att lösa honom ut från allt hans fasta gods var omöjligt. Riket begynte nu komma sig väl före uti alla stycken, men droge detta huvudet av, skulle de inte förmoda sig mycken säkerhet. Både av ridderskapet och annat folk stod då upp tackandes electus. Och hur de talade och handlade, föll mesta hopen konungen bi. Dagens förhandlingar slöts med en disputation mellan doktor Peder Galle och mästare Olof.

Tredje dagen skall avgörandet ha fallit. Enligt krönikan gick nu köpstadsmän och bönder mot ridderskapet. Omsider böjde sig herrarna från Västergötland, till sist också herr Ture. En serie beskickningar till slottet följde. Den första hade uppdraget bedja hans nåde att behålla regementet och vara deras huvud och försvar som hittills; de ville nu gärna vara honom lydiga i all underdånighet. Till de första beskickningarna ställde sig konungen avvisande; när sedan ganska många, var efter annan, anlände, svarade han till sist, att han dagen efter ville komma ned till ständerna. Han kom också. Och nu vart han undfången med sådan »vyrdning», läser man, med sådan gråt och reverentz, att det fattades föga, att meniga hopen kysste fötterna på honom. Alla artiklar, som var framsatta i begynnelsen, beviljades och beslöts. Därtill att alla gods och gårdar, som var givna till kyrkor och kloster sedan kung Carls recess, skulle återgå till arvingarna. När sedan konungen äskade biskoparnas slott, svarade herr Måns av Strängnäs, att han gärna ville upplåta Tynnelsö och vara så rik och så fattig som konungen ville hava honom. Herr Hans Brask, »roten till allt ont», fick blankt nej till att behålla sitt slott.

Detta är huvudinnehållet i krönikans framställning av förhandlingarna vid riksdagen i Vesterås. I sitt slag ett

litterärt mästerverk, i vilket uttryckens personliga skärpa och målande konkreta åskådlighet är lika fulländade som kompositionens enhetlighet och avrundning. Krönikan är här som i andra delar — vad forskningen ännu knappast tillräckligt lagt märke till — litterärt epokgörande. Men förtjänar innehållet historisk tilltro? På en tidigare punkt: i fråga om konungens framsättningar, har krönikan visat sig ur stånd att ge någon ledning för den historiska rekonstruktionen. Presumptionen talar för att förhållandet också här inte är annorlunda.

VI.

Peder Swarts krönika i sin helhet har länge varit historiskt normgivande: den har bestämt den allmänna uppfattningen av Sveriges historia under den tid den behandlar, alldeles särskilt av Gustaf Vasa. Så mycket mera förunderligt är det, att det ännu saknas en undersökning om vilka källor krönikan kan ha begagnat och att man på rent dokumentarisk grund ännu knappast sökt fastställa framställningens historiska värde. I nära samband därmed står problemet om författarskapet till krönikan. Är Peder Swart verkligen att betrakta som i egentlig mening författaren, eller är han endast pennföraren för en annan, vars berättelser han bragt i sammanhängande följd? Peder Swart höll 1560 likpredikan över Gustaf Vasa. Denna likpredikan blev tryckt 1620. Ordval, stil och framställning synes här så i grunden olikartade mot dem man möter i krönikan, att författarnamnet i den senare näppeligen kan avslöja den verkliga och ursprungliga proveniensens. En lösning av problemet i dess helhet kräver på en gång en noggrann analys av krönikans innehåll och en ingående filologisk-stilistisk utredning; vid båda komme Gustaf Vasas brev och skrifter att spela en huvudroll. Problemet är krävande. Men det är knappast troligt, att inte lösningen skulle spela konungen i händerna de flesta av de palmer, med vilka hans hovkaplan nu litterärt står.

De problem, det i denna undersökning gäller, är mera begränsade: i vad mån låter sig källorna till krönikans framställning av riksdagsförhandlingarna 1527 uppvisa och hur uppfattar krönikören ledtråden i dessa förhandlingar?

Det har i det föregående framhållits, att biskop Peder av Vesterås och electus av Strengnäs Måns Sommar vid protestationsmötet före riksdagens öppnande enligt krönikan skall ha yttrat, »att de vore väl till frids att vara så fattiga och så rika som konungen sjelv ville dem hava»; Måns Sommar skall senare, när Tynnelsö slott avfordrades honom, enligt krönikan ha uttalat sig i ungefär samma ordalag. Är nu dessa ställen de enda, där uttalandet förekommer? I den försäkran, som biskoparna, bland dem de bägge nämnda, avgav den 24 juni och i vilken de samtyckte till Vesterås recess, heter det: »ärom till frids, huru rik och huru fattig hans nåde oss hava vill»¹. Krönikan har tydligen begagnat biskoparnas försäkran. Uttalandet däri har av krönikören förvandlats till ett muntligt. Det har lagts två av biskoparna, den ene två gånger, i munnen.

Peder Swarts framställning av riksdagsförhandlingarna belyses i andra delar av följande parallellställen:

Framsättningarna, Ständernas svar (= sv.), Recessen och Peder Swarts krönika.

Peder Swarts krönika.

Fr. 70. Förvites ock hans nåde dyr tid på salt, klåde, korn, råg etc., *lika som han vore Gud.*

127. Händer dem hård år, hunger och pestilentia ... måste allt jag bära upp skuldene *likasom* de icke visste, det jag är en menniska och ingen *Gud*. Denne äre ock *tacken*, att jag ... *förskaffade* här in i landet så *mycken spannemåle, råg och malt ifrån* främmande land, på det detta fattige svenska folket icke skulle ... svälta ihjel.

PSw. krön. 114—115. Samma förfärlige hunger hade visst dräpitt flere utav dem, var konungen icke hade *förskaffat* hit in ifrån Livland ... *ganska mycken spannemål*, väl till några tusende läster *råg och malt* ... De viste konungenom på den tiden platt ingen *tack* därför.

¹ SRA I, 88.

Fr. 73. Begärer vara kvitt rege-
mentet och att riket besörjes
med en annan herra, den bättre
lämpa och lycka därtill hava
kan ... Haver det hoppet till
eder ... att han måtte varda be-
sörjd med ett stycke län, där han
sig *redeliga* kan av hålla riket
till tjänst.

Köpstadsmännens sv. 78. De
akta leva och dö med hans nåde.

R. 85. Samtycke vi alle, att hans
nåde låter begge parterna av lä-
rarena till *hopa* komma och *dis-
putera* i vår närvaro, att man
mätte höra, vilken parten rät-
tast hade, *vilket ock så skedde*.
Allmogens sv. 80. *Vilje* heller
gera ... vara hans nåde hörige,
lydige, hulde och trogne ... *Vele*
vi ock ... vara allvarliga för-
tänkte att *näpsa* och straffa den,
som ... varder beslagen ... med
tal eller gerningar emot *hans nåde*
... *desslikes* ... *tillhjälpa* ... att
de förrädare ... *mätte* bliva rät-
telige straffade.

De här anförda parallellställena visar, att Peder Swarts framställning av riksdagsförhandlingarna 1527 liksom hans tidigare framställning av Gustaf Vasas framsättningar är invävd med stycken, som kompilerats ur olika källor. Krönikören begagnar sig, förutom av biskoparnas försäkran rörande Vesterås recess, omväxlande av konungens framsättningar, recessen, köpstadsmännens och allmogens svar, sin egen krönika; när de utplockade styckena i omskriven form, med verbala och syntaktiska reminiscenser, inordnas, förvandlas skriftliga inlägg och berättelser till muntliga yttranden. Varifrån stoffet i övrigt hämtats, låter sig inte säga. Men de redan belagda parallellställena torde vara tillräckliga för att karakterisera tillvägagångssättet och ge viss-

127—128. Jag vill nu intet vara edert huvud och konung. Jag säger mig slätt där av med, och jag låter mig till frids, att I mån kora därtill vad god man eder synes ... Varer så förtänkte att lösa mig *redeliga* ut här av riket.

129. Köpmännerna ... sade, de ville våga liv och leverne med Kong Göstaf.

131. Ridderskapet svarade, det de rådslagit hade var detta, att de både de andeliga *disputera* vilja *tillhopa* och komma till någon ända med deras sak, att de andre, som vore världslige, *mätte* kunna veta vad de skulle rätta sig efter. *Vilket ock så skedde*.

132. De *ville* nu *gera* ... vara honom *lydige* med all underdånighet och var någer funnes ibland dem, den *hans nåd* ville *förtale* eller spotskeligan akta, den *ville* de sjelve inbördes *näpsa* eller beröjan och anklagan, att han *mätte* efter lagen bliva näpst etc.

het om att på en framställning som denna kan intet byggas.

Söker man därefter blottlägga ledtråden i de förhandlingar, som enligt krönikan skall ha förts vid riksdagen, finner man, att Hans Brask redan i början skall ha preciserat som deras huvudämne: frågorna om lärdomen och om den kyrkliga förmögenheten. I den mening, som biskopen härvid uttalade, skall herr Ture Jönsson och hans parti ha instämt. Huvudämnet blir emellertid i det följande skjutet åsido. Enligt krönikören har förhandlingarna i all huvudsak rört sig om något helt annat.

Hur krönikören förts fram till detta andra och vad det innebär, framgår av följande. För det stora tal konungen anges ha hållit, efter det att Hans Brask och Ture Jönsson uttalat sig, har krönikören begagnat delar av själva de originala framsättningar. I dessa framsättningar avsäger sig konungen regementet och uttrycker förhoppningen att bliva besörjd med ett stycke län; av detta vill han göra riket tjänst. Avsägelsen är här betingelslös. Den förekommer även i krönikans framsättningar men endast i vilkorlig form och är här direkt beroende av recessen. När avsägelsen framföres i talet hos Peder Swart, sker det som i de originala framsättningar betingelslöst. Men krönikören har på egen hand helt omgjort det tidigare sammanhanget. I stället för att som i de originala framsättningar uttrycka förhoppningen om en förläning på tjänst, uppmanar konungen i talet hos Peder Swart ständerna att lösa honom ut ur riket, betalandes honom, heter det, all hans fasta egendom och vad han kostat på riket av sitt eget; han vill då draga sin kos och aldrig mera komma igen. Nu hade konungen i krönikans framsättningar gjort gällande, att hans avgång var beroende av, huruvida rikets brister bleve botade. Två alternativ var därmed givna. De blir ställda emot varandra: antingen foga sig efter konungens vilja och behålla honom eller också lösa honom ut och kora en annan. Krönikören fasthåller i fortsättningen alternativet. De blir den ledtråd, som förhandlingarna kommer att följa.

Man behöver endast genomläsa Peder Swarts framställning med någon uppmärksamhet för att finna detta. Omedelbart efter det att konungen avlägsnat sig från ständerna, betonar kanslern skarpt de båda alternativen: antingen följa vår nådige herres vilja efter, bedjandes honom bliva vårt huvud som härtills, eller kora en annan och lösa honom ut. »De två vägarna», är hans ord. Vi har inte något tredje, säger han. Konung Gösta har ingen oskäl gjort, uttalar en part av allmogen den nästa dagen; köpmännen fortsätter med att de vill våga liv och leverne med honom. Electus av Strängnäs, Måns Sommar, framsätter därefter till övervägande de två stycken som redan var framsatta: att veder-saka konungen och välja en annan eller att lösa honom ut från all hans fasta egendom. Tredje dagen går bud till slottet — det är för att säga, att rikets ständer nu vill falla hans nåde till fota och bedja honom behålla regementet och vara deras huvud och försvar som hitintills. Fjärde dagen kommer hans nåde. De var då, läses det i krönikan, närmare komna att besinna, huru mycket de hade honom behov. De offerar behjärtat sig själva och sitt för att få behålla sin konung och går utan vidare med på »alle de artiklar här i begynnelsen» — det vill säga i krönikans framsättningar — »framsatta vore».

Vi har sett, hur Peder Swart kompulerat samman sin berättelse om riksdagsförhandlingarna och hur han åstadkommit ledtråden i den, det senare genom att godtyckligt omgöra ett stycke i konungens framsättningar och begagna sig av detta och av ett stycke ur krönikans egna framsättningar. Ledtråden blir avgörande för krönikans framställning. Den för, i ett som allt, till en framställning av händelseförloppet, enligt vilken det inte skulle ha kommit till någon egentlig förhandling i själva realfrågorna vid riksdagen.

Men en sådan förhandling i realfrågorna måste oundgängligen ha ägt rum — vi vet det med full bestämdhet av några riksdagens huvudakter. Dessa huvudakter, som närmare skall granskas i det följande, är inte ens flyktigt

omnämnda hos Peder Swart. Och de låter sig under inga omständigheter inpassa i hans berättelse.

Det säger sig självt, att en framställning, som med förbigående av huvudakterna vilar på fri kompilation ur skilda källor och på fria tilldiktningar, inte ens till grunddragen kan vara riktig. Den kan lika litet som Peder Swarts framsättningar ge någon ledning för den historiska rekonstruktionen.

VII.

Vad man har att hålla sig till, när det gäller att fastställa gången och innehållet i förhandlingarna i Västerås är inte Peder Swart, utan själva akterna: främst de svar som ständerna avgav till konungen¹. Svaren härrör från adeln inom och utområds, från köpstadsmännen och jämte dem bergsmännen och från bönderna. Däremot har de andlige, rikets första stånd, inte avgett något svar.

Av svaren är adelns det vidlyftigaste. En och annan punkt däri har inte tagits med i de andra ståndens svar, men endast en ny tillkomst, denna i köpstadsmännens: »Item skole inge biskopar hava sitt bud till Rom efter deras confirmacionem efter denne dag». Köpstadsmännens svar sluter sig för övrigt mycket nära till adelns; det beror i all huvudsak och trots alla avkortningar och omformningar, naturligt nog, av detta. Bönderna i sin ordning åberopar sig direkt på vad köpstadsmännen svarat. Det heter på ett ställe hos dem: »samtycke vi likasom köpstadsmännena beslutat hava». Böndernas svar är inte endast här, utan också annorstädes yngre än köpstadsmännens. Källa är alltigenom, vid sidan om framsättningarna, köpstadsmännens svar.

Det beroende mellan de tre olika svaren, som här gjorts gällande, sträcker sig inte blott till den yttre formen: uppställning, ordval och konstruktioner. Det visar sig också i överensstämmelsen i synpunkter. Avvikelser förekommer

¹ SRA I:1, 75 ff.

givetvis. Men de är i det hela inte alltför starkt framträdande, och där de förekommer, dikterade — utan att rubba de bärande slutsatserna — av de olika ståndens särställning och särintressen. Samtliga svar visar omisskänligt, att de måste vara uppsatta i samma kansli. Det ligger nära att förmoda: i det kungliga kansliet.

Framsättningarna till riksdagen visar, att konungen varit inställd på att en fri förhandling skulle inrymmas ständerna, i varje fall så långt som detta visade sig lägligt för hans syften. Ett starkt motstånd var emellertid att förutse. Så mycket nödvändigare och av så mycket större vikt har det då varit, att konungen sökte skaffa sig ett så betryggande ryggstöd som möjligt. Det gällde i Vesterås att bota rikets brister. Vad Gustaf Vasa ville var, att nya ökade maktmedel skulle lämnas honom i händerna. Man frågar sig, vilka bud han kan ha gett sina motspelare. Akterna ger upplysning därom.

Redan i framsättningarna framförde konungen sitt första bud; det framfördes till adeln. Denna är, heter det, mycket försvagad för mycken örlogs skuld; godsens har avhånts dem med brand och våld, men mest därigenom, att godsens och ägodelarna är till största delen komna under kyrkor, kloster, prebenden och begängelser. Adeln vill nu ha hjälp och förläning av kronan; det är intet under, men desto mindre blir sedan konungens del till att uppehålla alla tungor med. Vid sidan av detta bud framfördes också ett andra. Adressen var till köpstadsmännen. Olaglig köpslagan sker på landet, lät konungen säga. Det är städerna till fördärv och mot lagen; det ger hela landet oköp. »Där så tillgår, må var man besinna, om någon tid kan företagas gott regemente i riket».

Varken buden eller de adressater det gällde, kunde gärna missförstås. Det vinkades med förmåner av till synes stor räckvidd, om de två stånden följde konungen. Den ena förmånen inneslöt adelns återfående av gods, som i det förflutna bortskänkts till kyrkan och på vilka dennas ställning till inte ringa del materiellt byggts upp. Den andra in-

nebar, att handeln skulle inte blott i förordningarna, utan i realiteten koncentreras på städerna.

Buden i framsättningarna var inte närmare preciserade. Det var heller inte närmare angett, vilka förmåner för kronan, som skulle täcka de medgivanden konungen erbjöd. Ett klarläggande var nödvändigt.

Nästa etapp i riksdagens förhandlingsgång blev en serie överläggningar. Recessen har här intet om konungen. Det heter i denna om kronans brister: »vilka förskrevna brister vi alle granneligen övervägde, rådsländes med varannan, huru de bäst botas och vandlas kunde, som väl makt uppå låg»¹. »Vi» och »varannan» avser här de tre stånden. Men konungen har inte kunnat och inte heller stått utanför händelseutvecklingen — det låg på grund av budens brist på precision i sakens natur, och beskaffenheten av de svar, som kom att avges, liksom ett uttalande av Per Brahe d. ä. i hans fortsättning på Peder Swarts krönika visar det tydligt². Främst adeln och köpstadsmännen har tagit de närmare preciserade medgivandena av kronan och de påtänkta förmånerna för denna under övervägande. De har förts fram till att fatta ståndpunkt.

Undersöker man adelns svar ur denna synpunkt, finner man där ingående fixerat vad som ansågs böra tillkomma adeln. Svaret innebar, att de gods, som kommit under kyrkor och kloster efter Carl Knutssons räfst, det vill säga ända sedan 1454, skulle återgå till de rätta arvingarna och bördsmännen, evad det var givet, pantat eller köpt. Det pantade och köpta skulle lösas för mer eller mindre, allteftersom det länge varit borta och inte löst sig själv; skattejorden för en möjlig penning. Vad denna senare jord i övrigt angick, skulle den återgå, huru länge den än varit under kyrkan.

¹ SRA I: 1, 84.

² Per Brahe i fortsättningen av Peder Swarts krönika, utg. av O. Ahnfeldt, s. X, n. I. Enligt denna skall konungen ha gett sin mening tillkänna om vad som stod i utsikt att vinna »ibland ridderskapet, adelen och menige man, dock per tertias personae så oförmärkeligen och lönligen som det ske kunde».

dock undantagen tillbörlig »prestättelse», av vilken skatt utgöres efter lagen. Ridderskapet skulle därigenom något upprättas, så att det inte skulle behöva så mycken hjälp av kronan. Men samtidigt med denna formulering på vad adeln skulle återfå med full äganderätt av kyrkogodset, hänledde den i sitt svar uppmärksamheten på en annan del av den andliga egendomen. Det syntes ståndet, uttalas det, att konungen borde ha full makt över ränteklosterna och hospitalen till att förlåna dem åt goda riddersmäns män; dessa skulle ha att göra konungen tjänst och borgläger av dem. Klostren liksom hospitalen skulle upprätthållas, folket få sitt redliga uppehälle, men biskopen varken få gästning eller saköre och vid invigning av någon i jungfrukloster biskopen väl få gästa med 6 à 8 personer, men endast eftersom förläningsmannen unnade honom.

Detta var de anspråk, mot vilkas fyllande adeln erbjöd sig att mottaga konungens bud. Anspråken var betydande. Men med de skärpta förhållandena i tiden och på riksdagen låg de inte utanför det möjliga. I själva verket var dessa anspråk inte något enastående i tidens historia. De var visserligen drivna mot sin spets, men de var ganska nära modellerade på vad som helt nyligen framställdes annorstädes: de artiklar som riddersmäns män och meniga adeln i Danmark året förut, i Odense, riktat till konungen och rådet där. Också adeln i Danmark hade begärt, att herreklosterna måtte komma i förläning under adeln, dock att gudstjänsten blev hållen vid makt och bröderna vid kläder och föda och vad de hade behov; vad över var erbjöd sig adeln att hålla hästar och harnesk för, deras käre nådige herre och Danmarks rike till tjänst. Köpe- och pantegods, som var kommet under biskopar och prelater, hade artiklarna från Odense också berört. Adeln hade begärt, att vad biskoparna av adel hade köpt eller pantat de sista tjugo åren eller därefter köpte eller pantade skulle bliva hos deras arvingar; men att jordagods, som biskopar och prelater, vilka inte var av adel, köpt eller fångat av riddersmäns män och som de nu begynte sälja till bönder och borgare, måtte komma till adeln

igen för skäligt pris¹. Biskoparna och prelaterna hade, vad framtiden angick, ifråga om köpe- och pantegodset i stort sett fogat sig².

Var de adliga anspråken i Vesterås betydande, var vad som erbjöds kronan i gengäld det också. Adeln var beredd att våga liv och välfärd för att efter yttersta förmåga straffa upproret i Dalarne. Den godtog konungens ståndpunkt ifråga om Gripsholm, i mycket en utsikt till egen förmån, oköpet, borglägera, kyrkorna på malmarna. Men framför allt: den medgav — vad redan låg i de ställda kraven — en serie ingripande åtgärder mot kyrkan, den andliga egendomen och kyrkoläran. Åtgärderna var revolutionerande. Konungen hade klagat över att biskoparna var för mäktiga. Det må nu så skickas, svarade adeln, att de skall bliva överens med honom, »huru mäktiga hans nåde vill dem hava ridandes. Vad sedan över är i deras ränto, det skola de giva hans nåde uti ett stycke penningar, efter som de kunna med hans nåde överens varda, och hans nåde hålle där sjelv folk utav och anamme till sig deras slott, besynnerliga till dess kronones slott, som nu förfallne äro, kunna igen uppyggda vara». Biskopens saköre och fordring tage ock hans nåde. I fråga om domkyrkornas och kanikernas ränta medgav adeln, att »vad utöver är mer än som redelighet tillsäger om deras uppehälle, det man icke undvika kan, komme ock till hans nådes behov, efter deras privilegier och fundatier är av herrar och förstar». Adelns ståndpunkt till kyrkoläran blev mera famlande — men onekligen skickligt — formulerad. Det gällde här ting, där man inte kunde kalkylera med siffror: att kapitulera också andligen. Men kalkylerna och kapitulationen gjordes. Kan de som ropa om den nya tron vid en disputation inte överbevisa predikanterna om villfarelse, »kan väl avmärkas, att de som sådant säga hava icke rätt. Vill för den skuld var och en av ridderskapet avstilla det rop och ursaka förenämnda predikare, och begära de, att

¹ Nye danske Magazin V, 214.

² Sammastädes V, 213 f.

rena Guds ord må bliva predikat allestädes efter Guds befallning och icke oviss järtecken, människodikt och fabel, som här till dags mycket skett är, och blive vid goda gamla kristeliga sedvänjor».

Återstod spørsmålet om landsköpet. För adeln innebar dess genomförda avlysning till köpstädernas — och därmed konungens — förmån ett verkligt offer. Adeln gjorde också det offret. Landsköpet »må straffas efter lagen, och där give fogdarna granna akt oppå och icke tage penningar av samme landsköpare, att de måga köpslaga, ej heller sjelve köpslage och icke tillstådje goda hauptmanshästar av landet föra vid deras 40 mark, och om behov görs, vid deras hals, och där vill allt ridderskapet hjälpa till och vilja desslikes stilla det rop, som där före kan komma, var i sin stad».

Detta är innehållet i adelns svar. Vad som antytts i framsättningarna hade utformats närmare. Svaret gav, med noga beräkning av de egna vinsterna, en ingående plan för hur rikets brister skulle botas.

Men också köpstadsmännen hade fått sitt bud. Hur utföll här svaret?

De medgivanden köpstadsmännen gjorde blev följande. De aktar leva och dö med hans nåde. De går med på borglägerna — under framhållande särskilt av borglägerna i städerna — och på nedbrytandet av kyrkorna på malmarna. Kyrkor och kloster har försvagat kronans ränta och ridderskapet. Köpstadsmännen ser sig endast det råd, att eftersom så skett, de vållande måste upprätta dem igen; då kronans slott är »förlagda», tillerkänner de hans nåde prelaternas slott, sålänge kronans slott återuppbygges, och överlämnar åt honom avgörandet rörande »konungs saker». Själva sättet hur kronan och ridderskapet i övrigt skall upprättas hänskjutes till konungen och rådet. Ifråga om läran erkänner köpstadsmännen och med dem bergsmännen, att ärendet går över deras förstånd. De hör gärna en disputation och begär, att vad rätt är allestädes varder predikat.

Detta är köpstadsmännens medgivanden. De följer, där

de bestämt fixeras, nära adelns. Ståndet anförtror sig i övrigt tillitsfullt åt konungen och rådet.

De förmåner köpstadsmännen i gengäld begär är förmåner, som direkt angår ståndet. Köpstadsmännen skjuter skulden för obeståndet i riket i mycket på tiggarmunkarna; alla munkar bör strängeligen befallas att hålla sig hemma i deras kloster och endast två gånger om året, med bestämd tidsbegränsning, få lov att fara efter deras föda. Den frivilliga och dock tvungna beskattningen av köpstadsinnevärnarna till kyrkan skulle med detta begränsas. Kravet var allmänt överallt dit kravet på en reform av kyrkan nådde. Borglägerna vill köpstadsmännen medgiva endast för tiden innan riket kan komma i bättre stadga; de inkvarterade skall hava sig redeliga. Men därjämte möter i svaret en så lydande punkt: »Item vilja alle köpstadsmän och bergsmän, att hans nåde skall hava bättre lydaktighet i landet än här till dags varit haver, och vilja de alle med liv och makt tillhjelpa, att den skall varda straffad, som hans nåde olydog är, evad han är hög eller låg etc.». Punkten förekommer efter vad som rör den nya tron och kronans ränta, i samma sammanhang som punkten om landsköpet i adelns svar. För att rätt förstå den, har man att jämföra den med motsvarande punkt om landsköpet i konungens framsättningar. Det heter här, att då man vill straffa landsköpet, vill somliga landsändar, att sådant inte skall straffas, och följer därav, att om man handlar efter lagen, har man att vänta uppstöt och obestånd därför. Vad köpstadsmännen åsyftar med sin punkt om bestraffandet av den bristande lydnaden, kan inte vara annat än den bristande lydnaden ifråga om förbudet mot landsköp. Att uttrycken kommit att bli så obestämda som de är, kan förvåna. Men det förklaras naturligt därav, att köpstadsmännens svar skulle delges bönderna. Punkten måste bli och blev beslöjad.

Det ligger i öppen dag, att konungen genom de bud han gett och under de överläggningar han därefter fört lyckats i det huvudsakliga draga intet endast adeln, utan också köpstadsmännen över på sin sida. Ett av de stånd, som kom

att avge svar på de kungliga framsättningarna, återstod: bönderna.

Köpstadsmännens svar har förelegat bönderna och dessa förmåddes att i allt väsentligt ansluta sig till detta svar. Men kraftigare än köpstadsmännen begär bönderna att bli hållna vid lag och rätt och gamla sedvänjor och att gudstjänsten måtte ohindrat fortgå. För att bli rätteligen undervista i det som rätt och kristligt är, begär också de en disputation. Men avgörandet i frågan om den nya tron hänskjuter de »till de gode män, som höglärde och i skrifterne väl förfarne äre, vilke som ytterligare därom ransaka kunne, som äre bisper, prelater» — ord som om de gått genom det kungliga kansliets skärseld, visar konungens politiskt skickliga hand och överlägsenhet och som i varje fall är karakteristiska för den ståndpunkt och den ovetenhet i förhållandena som var böndernas.

Efter avgivandet av samtliga de tre svaren följde sista etappen i förhandlingarna vid riksdagen. Den framgick ur de kungliga framsättningarna och svaren. Forum var ett plenum plenorum.

Samtliga de tre ständerna hade i anslutning till konungens framsättningar begärt, att en disputation i trosfrågan skulle hållas. Biskop Hans Brask inlade — okänt när — sin protest däremot. Han ansåg lönlöst att disputera med dessa lutheraner, som var beredda att försvara sina villfarelser in i döden och inte tog några skäl, hur klara de än var; en disputation skulle endast förvilla åhörarna¹. Denna protest har inte utträtt någonting: disputationen blev jämte predikan hållen. Den rörde sig om tre punkter: påvens falska avlat, genom vilken han avpressat menigheten dess penningar; biskoparnas åsidosättande av sitt sanna ämbete och deras världsliga makt; det andliga väsendets obundenhet av mänskliga stadgar². Utfallet av disputationen är inte känt. Men i recessen säges, att man förnam av predikan och dis-

¹ Kyrkohistorisk Årsskrift 1903; Meddelanden och aktstycken s. 85 f.

² Tunberg, 39.

putationen inte annat än att predikanterna hade goda skäl och inte annat predikade än Guds ord. Rådet i sin ordning fällde omdömet: funnom vi i sanningen det rykte om den nya tron »oredelige fört vara» och att predikanterna »icke predika annat än rena Guds ord och den tro som de gode helge fäder här i riket predikade, när kristendomen här först inkom»¹.

Den tolkning av gången i förhandlingarna vid riksdagen i Västerås, som här getts på grundval av själva huvudakterna, för fram till något helt annat än Peder Swarts hävdvunna, grovt tillyxade och verklighetsfrämmande framställning. Dessa akter visar ofrånkomligt, att själva realfrågorna stått i förgrunden, och att förhandlingarna i första hand rört sig om de rikets brister, som påtalats i framsättningarna. Men de visar också något annat. Gustaf Vasa har intagit en deciderad inställning, dikterad av statsråsönnen; djärvt och skickligt beräknande, i klar avsikt att söndra och härska, har han utlagt sina lockbeten till adel och köpstadsmän. Bägge stånden har »granneligen övervägt» och rådslagit; det har därunder lyckats konungen att infånga dem och med dem bönderna. Men därmed är inte sagt, att inte också tronavsägelsen spelat in vid förhandlingarna. Vesterås recess markerar tydligt, att så varit. Det låg väl makt på, hur rikets brister bäst kunde botas, säger den, »mest förty att vi väl förmärkte, att hans nåde icke kunde utan rikets och alles våres dråpelig skada och förderv skilja sig ifrån regementet, som han oss föregav, om samma brister icke botade vorde»². Tronavsägelsen, som till en början framställdes som definitiv, senare alltså enligt recessen gjordes villkorlig, har hängt som ett damoklessvärd över förhandlingarna.

Gustaf Vasa har under dessa förhandlingar manövrerat endast med de tre stånden. Han har hos adeln inom- och utområds, hos köpstadsmän och bergsmän sökt och funnit ett betryggande ryggstöd. Det framgår inte av akterna vad

¹ SRA I: 1, 85 f., 97.

² SRA I: 1, 84.

sändebuden från de tyska städerna kan ha betytt i detta sammanhang. Men otvivelaktigt har deras blotta närvaro varit konungen till hjälp. Gustaf Vasa sade redan i framsättningarna: »måge de gode män av Dalarna och andra, som sig vela undandraga, nu sjelve handla med dem och se till, om de vela vara betalade med uppresning eller ej». Hans sekreterare Wulf Gyler uttalade senare, att hans herre aldrig skulle ha kunnat beröva biskoparna deras makt och härlighet, om inte den lybska skulden städse varit hans »not-und hulfgerede gegen den inwohnern des reichs»¹.

Resultatet av förhandlingarna med ständerna undanryckte på en gång grunderna för konungens ställande till svars och rätta och för tronavsägelsen. Bådadera försvann som en blå dis i morgongryningen. Men vann konungen, trots allt, helt vad han ville? Vesterås recess och ordinantia ger svaret.

VIII.

Recess är i 15- och 1600-talets språk beteckningen för ett beslut av allmänt bindande kraft, vilket framgått som resultat av föregående förhandlingar. Vesterås' recess² är det beslut ständerna 1527 lovat och samtyckt.

Recessen föreligger numera endast i avskrifter och har utfärdats S:t Johannis baptistæ dag, den 24 juni³. Den har formen av ett öppet brev. Rikets råd med Johan av Hoya, hövitsman på Viborg, rikshovmästaren Ture Jönsson (Tre rosor) och marsken Lars Siggesson (Sparre) i spetsen, inalles sexton personer, står som utfärdare. Diplomatariskt vidlades brevet av den säregenheten, att pronomina »vi», »vår» och »oss» i och efter narratio övergår till att avse inte endast utfärdarna, utan också de i Vesterås rådslående och be-

¹ SRA I: 1, 70; Gottfrid Carlsson i HT. 1922, s. 297.

² SRA I: 1, 83 ff.

³ Runells kronologiska register över viktiga handlingar i riksarkivet har med hänvisning till originalet detta datum; samma datum även i alla andra titularregister och i rubriken i Hogenschild Bielkes kopiebok f. 243, 279. Det kommer därtill, att biskoparnas stadfästelse å recessen är daterad Johannis baptistæ dag, vilket förutsätter, att den då förelegat. Här om och om andra dateringar se SRA I: 1, 86 ff., 99.

slutande ständerna. Därutöver har det stycke i recessen, som rör den nya tron, kommit att få en ytterligt obehjälplig avfattning. Denna är avhängig av förlagorna till recessen¹.

Recessen sammanfattar till en början i fyra punkter de rikets brister, som blivit framhållna i de kungliga framsättningarna. Detta i narratio. Den fastlägger därefter, i dispositio, hur bristerna skall botas. Första bristen är ostadigheten i landet. Recessen utfäster här hjälp vid bestraffandet av ropet och obeståndet mot hans nåde. Den fjärde bristen är ropet mot honom om den nya tron, Också här utfästes hjälp. Det betonas, att vad som predikas inte är något annat än Guds ord, och begäres, att detta må varda allestädes i riket renliga predikat. Den andra och tredje bristen gäller kronans förminskade ränta och ridderskapets försvagning. I de bestämmelser, som här träffas, ligger recessens tyngdpunkt.

Ökande av kronans ränta är utgångspunkten. Varifrån medlen skall tagas frameduceras axiomatiskt. Den ränta, som biskoparna, domkyrkorna, kanikerna och klosterna inehar, är, fastslås det, »kommen från rikesens inbyggare och med herrarnas stadfästelse». Uttrycket distinguerar ursprunget för denna ränta: den härflyter ur dotationer och annat av folket och den har stadfästas av det allmänna. Konklusionen blir: alltså skall med denna ränta kronan — det vill här säga: det allmänna oförytterliga väsendet, som i sig också inbegriper de enskilda — upprättas igen.

En allmän grundprincip var därmed fastslagen. Recessen övergår därefter till enskildheterna. Biskoparna, heter det, hava härtilldags varit mäktiga, i forna tider ofta

¹ Samtycke vi alle, att hans nåde låter begge parterna av lärarena tillhoppa komma och disputeras i vår närvaro, att man måtte höra vilken parten rättast hade, vilket ock så skedde. Så efter vi icke annat förnumme antingen av samme disputacie eller av deras predikan än att de hade god skäl och icke annat predikade än Guds ord, lovade vi hans nåde etc. SRA I: 1, 85 f. — Förlagorna utgöres av de tre ständens svar på de kungliga framsättningarna. Svaren är avgivna före disputationen. Presensformerna, gällande det förflutna, har kommit in i recessen från svaren; det i förhållande här till senare förflutna har framställts i imperfektform.

kastat sig emot landsens herrar, fördrivit dem och indragit främmande herrar, riket till allra största fördärv, där många goda män med kommen är från liv och gods, som väl vetterligt är, huru därom skett är i ärkebiskop Göstafs tid och flere resor tillförene». Recessen drar därav slutsatsen, att biskoparna efter denna dag inte skall rida med flera karlar än vår nådigste herre dem föresäger. Det fortsättes: »Vad öfver är i deras uppbörd, det komme till att föröka kronans ränta därmed, så att de skola giva konungen ett stycke penningar, eftersom de kunna med honom överens varda, och därtill antvarda honom de slott och fästen, som de nu hava. Sammalunda ske med domkyrkornas och kanikernas ränta: när överlagt är vad till deras redeliga uppehälle behöves, då tage konungen det utöver är i deras ränta uti ett stycke penningar sig till hjälp». Folket i ränteklosterna skall även enligt recessen få sitt redliga uppehälle, klostren hållas vid makt. Men konungen skall skicka goda riddersmäns män öfver klosterna och dessa av vad som inte behöves för klosterfolket och klosterna göra konungen tjänst med borgläger och eljest som honom tackes. Lantbornas gästning och saköre frånhändes biskopen. Endast då en jungfru inviges, har denne att befatta sig med ett kloster, men får inte komma med större följe än förläningsmannen vill.

Den första punkt, som med anledning av dessa recessens bestämmelser påkallar uppmärksamhet, är punkten om biskoparnas militära ställning. I vad mån överensstämmer denna punkt med adelns och de två andra ståndens svar?

Adeln hade i sitt svar uttalat, att biskoparna skulle bliva överens med hans nåde, huru mäktiga hans nåde ville ha dem ridande. Det förutsättes här klart och tydligt biskoparnas medverkan vid avgörandet om huru stor krigsmakt de skulle ha. De två andra stånden hade inte uttryckligen uttalat sig i spörsmålet, endast hänskjutit till konungen och rådet att bestämma om sättet för upprättandet av kronans ränta. Rådet uteliminerade i recessen biskoparnas med-

verkan. Det har tilltrött sig att förändra det egna ståndets, av dem själva tidigare uttalade vilja och med stöd i en illimiterad fullmakt av de andra två stånden träffa en bestämmelse, som måste ha överensstämt med vad konungen ville.

Biskoparnas militära ställning var väsentligen beroende av de slott de innehade. Adeln hade här förklarat, att slotten finge anammas »besynnerliga till dess kronans slott, som nu förfallne äro, kunna igen uppbyggde vara». Köpstadsmännen hade formulerat sitt svar så, att »kyrkornas prelater skulle låta hans nåde få deras slott, så länge kronans slott uppbygges». Menige man hade under åberopande av köpstadsmännens beslut samtyckt, att konungen måtte »taga till låns med biskoparna och nyttja deras slott, till dess riket kan komma i en bättre stadga, och allmogen, som så förblottad är, måtte förkovra sig igen». Stånden hade sålunda gått in för att slotten visserligen skulle upplåtas åt konungen, men endast för viss tid. Denna upplåtelse för viss tid har rådet, såsom tidigare ofta framhållits, i recessen förvandlat till ett i tid obegränsat överlämnande.

Den andra punkt, som påkallar uppmärksamhet, är vid den av de ingrepp i övrigt, som recessen bestämde ifråga om biskoparnas, domkyrkornas och kanikernas tillgångar.

Det torde här utan vidare stå klart, att det varken är fråga om en indragning av gods eller rättigheter till kronan eller att de andliga befattningshavarna skulle förvandlas till några förläningsstagare under henne. Bådadera har tidigare gjorts gällande. Och uppfattningen torde med få undantag ännu i allmänhet gå i någon av dessa riktningar. En noggrannare interpretation av bestämmelserna visar, att biskoparnas, domkyrkornas och kanikernas ägorättsförhållanden är i enlighet med adelns svar tänkta såsom oförändrat bestående. Dessa institutioner och myndigheter skall fortfarande förrätta uppbörden. Av vad som uppbares övertager konungen till ökande av kronans ränta en viss anpart, men denna anpart inte i den form den i regel influtit, i varor och persedlar, utan förvandlad i penningar. Övertagandet

förutsattes ske först efter och i enlighet med de överenskommelser, som biskoparna och de andra kan ha träffat med konungen. För framtiden skall domkyrkorna och kanikerna behålla vad som behöves till deras redliga uppehållande. Liknande stipulation saknas ifråga om biskoparna. En dylik har väl här ansetts obehövlig.

Medan en indragning träffar biskoparnas slott, begränsas sålunda i övrigt kronans vinst av recessen ifråga om biskoparna, domkyrkorna och kanikerna till en skatt, därvid för fastsättande av beloppet dessa parter själva tillerkännes inflytande. Det gällde här en ordinarie skatt, inte en hjälpskatt, en bevilling¹. Skatten var tänkt såsom bestående.

Den lagstiftning, som inaugurerades genom recessen för dessa institutioner och myndigheter, saknade tillämpning på klosterna. Helt andra bestämmelser, företecknade i adelns svar, sattes här i kraft genom recessen. Klostererna skall liksom de förra bestå också i framtiden. Men all egen förvaltning upphäves, och adeln inträder som förläningsstagare. Kronan blir förläningsgivaren. Och biskopen skjutes helt utanför varje befattningstagande med klosternas världsliga regemente.

Den tredje bristen, på vilken recessen pekat och som det gällde att bota, var ridderskapets försvagning. Recessens bestämmelser angående klosterna gav här ett första handtag. I det övriga är det här enligt recessen varken fråga om beskattning eller om förläningar av kronan: fråga är om reduktion med eller utan vederlag. Reduktionen gäller de andliga gods, med vilka redan de kungliga framsättningarna lockat och som adeln i sitt svar närmare angett. Recessen följer även här, som naturligt, adelns svar. Motiveringen är densamma: ridderskapets försvagning och den mindre hjälp det på detta sätt skulle tarva av kronan; endast göres tillägget, att ridderskapet skall vara desto mera pliktigt att göra tjänst av den del det återfår. Ifråga om reduktionens

¹ Klockhoff I, 67 har först framhållit, att fråga var om beskattning. Jmfr 74. Men han uppfattar helt annorlunda skattens beskaffenhet.

omfattning har recessen endast en mindre förändring av svaret. Adelns svar hade undantagit från skattejorden, vilken skulle återgå utan den annars satta tidsbegränsningen bakåt, kung Karls räfst: »tillbörlig preståttilse, där han gör skatt av efter lagen». Undantaget inskränktes i recessen till »prestborden i Nordlanden, så mycket presten sig redeliga av hålla kan».

Det visar sig vid den genomgång av recessen, som här verkstälts, att rådet, då det uppsatte recessen, i ett par punkter frångått de ståndpunkter, som adeln i sitt svar och även de ofrälse stånden i viss mån hävdade. Punkterna var i själva verket centrala och till den grad avgörande, att med deras godtagande biskopsväldets och därmed kyrkans fall inte stod att hejda. Med bestämmandet om storleken av biskoparnas härsmakt ensamt överlämnat i konungens hand, med de biskopliga slottens indragande utan tidsbegränsning till kronan, var möjlighet till effektivt motstånd mot recessens övriga bestämmelser ute.

Recessen är härmed genomgången. Den innehåller intet om landsköpet. Man kan förvåna sig över detta med tanke på den roll, som punkten därom spelat under förhandlingarna. Men att punkten saknas, betydde inte, att köpstadsmännen svikits i vad som förespeglats dem. Blev vid mötet, skriver Gustaf Vasa, så beslutat, att oredligheten med landsköp »skulle osparliga och utan nåder straffas efter lagen utöver dem som efter denna dag beslagne varde därutinnan¹». Men beslutet ansågs inte höra hemma i recessen — det gällde endast stadfästade av redan existerande rätt — och det reserverades konungen att fall för fall själv förordna och kungöra i målet. Så skedde också².

Recessen anger i korroboratio, att jämte brevutfärdarna, rikets råd, även meniga frälset utområds och några fullmyndiga av köpstadsmännen och bergsmännen på den mene mans vägnar låtit hänga sina sigill under brevet. En-

¹ GVR IV, 272.

² Exempelvis GVR IV, 260 f., 263, 273, 303, 343.

dast »några» fullmyndiga på den mene mans vägnar, och dessa några tillhöriga köpstadsmän och bergsmän, säges alltså ha sigillerat. Huruvida detta skett och hurudan sigilleringen överhuvud varit, kan, då recessens original är förkommet och varje närmare beskrivning saknas, inte längre fastställas. Rådets stadfästelsebrev å recessen, givet i Strängnäs den 21 juni 1529, vittnar endast, att recessen var med »mången god mans incigle förseglad», dess brev från mid-sommartiden samma år endast, att rådet »samfälliga, med den mene mans ja, belevat och beseglat» densamma¹.

IX.

Vesterås recess var en konstitution: den kodifierade rättsgiltigt riksdagsbeslutet och var utfärdad av ständernas förnämste, adeln inområds. Men vid sidan av recessen föreligger också en ordinantia, Vesterås ordinantia. Det heter om denna i Gustaf Vasas registratur, att den »gjordes i Västerås i herradagen anno 1527 tempore Johannis baptiste²». Uttrycket kan lätt och har ofta missuppfattats. Denna ordinantia, som säges gjord i herradagen, är inte ett riksdagsbeslut. Den är en stadga, instructio, en följd av bestämmelser, avsedda att till allmän åttlydnad närmare reglera »det regemente, som kyrkornas personer härefter hava skola³». Gustaf Vasa uppger den än vara beslutad av rikets råd, än gjord av honom och detta; rikets råd talar om »vår nådigste herres och vår skickelse⁴». Stadgan, som är utan varje inledning och avslutning, har förelegat den 27 juni⁵.

Ordinantian var avsedd till direkt bruk inom förvalt-

¹ SRA I: 1, 145, 151.

² Tryckt Tunberg 31 ff.; SRA I: 1, 89 ff. Jmfr GVR IV, 269.

³ GVR IV, 269, 271.

⁴ GVR IV, 309, 271; SRA I: 98 (jmfr 94). Jmfr Tunberg 61 ff.

⁵ Begagnad SRA I: 1, 98.

ningen. Självfallet blev den också liksom recessen avfattad på svenska¹. Denna text föreligger i registratret².

Förutom texten i registratret har man två avfattningar av ordinantian på latin³. Den ena (A) synes vara gjord på 1530-talet av biskop Hans Brasks kansler, kaniken Hans Spiegelberg; den vilar på den svenska texten, men utmärker sig för en antireformatorisk inställning⁴ och röjer direkta missuppfattningar av sitt grundlag⁵. Den andra avfattningen (B) har formen av en notarialvidimation, uppsatt av klerken Petrus Benedicti från Linköpings stift på anmodan av ärkebiskop Johannes Magnus, och är bevarad i en transsumerad avskrift av en av Possevinos sekreterare. Vidimationen synes vara från 1537. Som grundlag har avfattningen haft på engång den andra avfattningen till latin och en i vissa delar något olika utformad senare svensk text än registratrets⁶. Båda avfattningarna rubricerar vad de innehåller såsom »constitutiones» och har under denna rubrik indragit även stycken ur recessen, som delvis godtyckligt omskrivits (A 25—27; B 14—16), ett stycke ur köpstadsmannens svar, som omformulerats (A 24; B 12), och bland annat även en bestämmelse ur Gustaf Vasas förening med kapitlet i Linköping den 2 september 1527⁷ (A 22; B 11). Något försök att sammanarbeta dessa stycken med själva ordinantian har inte blivit gjort. Ställvis (A 27; B 16 — A 4—5; B 2—3) har också direkt motsägelse uppstått.

¹ Jmfr Tunberg 29 ff.; Emil Hildebrand i Hist. tidskr. 1914, s. 33 ff.; särskilt Gottfrid Carlssons klarläggande utredning i Kyrkohist. Årsskrift 1922, s. 20 ff.

² Begagnad av Laurentius Petri som grundlag för den förklaring han gett av ordinantian. Handl. rör. Sveriges inre hist. utg. af P. E. Thyselius, I, 84 ff. — Såväl SRA I: 89 f. som Tunberg, 32, har framflyttat ordinantians punkt 20 till att vara punkt 2. Att den verkligen är punkt 20 antydes genom dess plats hos Laurentius Petri. Handl. etc. I, 98 f. Jmfr Sjödin II, 306.

³ Tryckta Tunberg 31 ff.; SRA I: 1, 89 ff.

⁴ A rubriken (contra ecclesiasticam libertatem), 1 (intrudendi), 22 (usurpet).

⁵ A 5 (juxta hanc constitutionem), 10 (presens constitutio). Jmfr B 3 och 7.

⁶ Tunberg 48 ff.

⁷ GVR IV, 317. Jmfr Carlsson a. arb. 26 f.

Det framgår av källförhållandena, att de latinska avfattningarna är utan betydelse för framställningen av Vesterås riksdag. Endast ordinantian, sådan den föreligger i registret, kommer ifråga.

Vad innehåller nu ordinantian insatt i sitt sammanhang med recessen och vilka är avvikelserna? Frågeställningen har tidigare försumrats. Svaret är av grundläggande vikt.

Det ligger i sakens natur, att ordinantian på mera än ett ställe skall anknyta direkt till recessen. Viktigast är bland dessa ställen punkterna om biskoparnas, domkyrkornas och kanikernas ränta (3, 4). Ordinantian innehåller här: »biskoparna skola låta vår nådiga herre få registrum på alla deras ränto, evad det helst är, i avrad, tionde, penningar, smör, jern etc. Sedan skall hans nåde sätta dem före, huru mycket de skola hava därav och huru mycket de skola giva honom till kronones bästa. Sammalunda ske ock om domkyrkornas och kanikernas ränto, på det hans nåde må kunna 'forslå'¹ vad hans del därav varda kan efter handelen, som nu här i Vesterås gjord är».

De här ifrågavarande bestämmelserna i ordinantian fastlägger till en början vad som förberedelsevis skall vidtagas, innan kronan kan få sin del av biskoparnas, domkyrkornas och kanikernas ränta. Bestämmelserna i denna del måste, sådana förhållandena blivit och trots den innovation de innehåller, anses falla under konungs och riksråds lagstiftningsrätt. Men bestämmelserna fastlägger i fortsättningen också vad som därefter skall ske, och vad här förordnas är inte längre förenbart med recessen. Enligt denna skall biskoparna avstå till konungen av deras uppbörd »eftersom de kunna med honom överens varda», och det samma skall också ske ifråga om domkyrkornas och kanikernas ränta, »när överlagt är vad till deras redelige uppehälle behöves». Ordinantian uteliminerar den frivilliga överenskommelsen.

En annan punkt, där ordinantian själv uttryckligen anknyter till recessen, är punkten om biskoparnas saköre. Ordinantian

bestämmer här (8): »efter handelen (i Vesterås) innehåller, att konung skall taga allt saköre och icke biskopar, må prostarna härefter resa och fullfölja samma saker, som biskoparna pläga handlägga, och göra konungen räkenskap av sakörena». Av detta biskopliga saköre, som överföres på konungen, nämner ordinantian annorstädes saköret vid uppenbar skrift och i bandsmål (5), i giftermålssaker (6), vid prästernas jordtrator, slagsmål, övergrepp och köpslagen (10), därtill för hor, lönskaläge och jungfrukränkning (17).

Det torde utan vidare vara klart, att då ordinantian här åberopar »handelen» i Vesterås ifråga om konungens innehav av det biskopliga saköret, åberopandet inte har någon grund i recessen. Denna berör endast saköret av klosterna och bestämmer endast, att biskopen inte har att befatta sig därmed. Inte heller har ordinantian för det biskopliga saköret i dess helhet kunnat åberopa sig varken på böndernas eller köpstadsmännens svar på de kungliga framsättningarna. De förra hade uttalat såsom rätt och tillbörligt, att konungen hade »oklandrad all den del (av saköret), som hans nåde tillyder på kronones vägnar», utan så är, att han bortförlämnar några kungliga sakören av sina lantbönder, de senare hänskjutit till konungen att bestämma om »konungs saker, som var haver över sina lantbor etc.», varmed liksom i böndernas svar, sådan formuleringen är, endast kan förstås det saköre, som tillkom honom enligt gällande ordning, hans »ensaker». Adeln var enda stånd, som samtyckt, att konungen finge taga det saköre, som biskoparna plägade taga. Ordinantians bestämmelser vilar på detta svar.

Det visar sig alltså i ordinantian betydelsefulla, djupt ingripande avvikelser från recessen för de berörda styckenas vidkommande. Men dessa avvikelser utgör långt ifrån de enda innovationerna. Ordinantian manifesterar i väsentliga delar utöver det redan anförda en rättsuppfattning, som med likartade konsekvenser inte framträtt i recessen.

Det för denna rättsuppfattning betecknande är, att den skjuter den fastlagda och dittills allmänt erkända andliga rätten, den kanoniska ordningen, i en följd kardinalpunkter

¹ Jfr de latinska översättningarna: A 5 considerare B 3 intelligat.

åt sidan. Ordinantian stipulerar, att prästerna för framtiden har att söka »ting och stämma» både på kyrkornas vägnar och sina i världsliga saker (10, 16); när präst eller lekman slår varandra, har de att böta »efter landslagen» (11); prästerna tillerkännes testamentsrätt »efter lagboken» som andra dannemän (13); brudpenningar, kyrkogångspenningar, likstol och annat får tagas endast »efter kyrkobalken» (7); om fästeman överger sin piga eller lagfästa hustru, straffas han »efter lagen» (14). Och ordinantian går vidare. Den avlyser böter vid vissa helgdagsbrott (9) och lägersmål (14). Munkarnas rättighet att tigga regleras (12). Den bestämmer, att prelaturer, kanonikat och prebenden inte får besättas utan att konungen åtspörjes eller den han »därtill skickandes varder» (20); där biskoparna besörjer sockenkyrkorna med klerker, som är »obekväma», är det han som har makten att driva den obekväme därifrån och »besörja kyrkan med den som bekväm är» (1).

Söker man närmare klarlägga proveniensens av dessa bestämmelser, är det lätt att fastställa, att denna är att söka i den allmänt härskande uppfattningen på evangeliskt håll vid tiden för riksdagen 1527. Redan i Luthers stora programskrifter från 1520 hade grunden lagts; den följande utvecklingen hade lett vidare. Överheten var förd under rubriken *kristen* överhet; den hade såsom sådan sin del i det allmänna prästadömet och dess funktioner. Vad som rörde det timliga inom det andliga väsendet, temporalia, betraktades ligga under den världsliga överhetens ingripande tillsyn. De andliga domstolarna skulle förbjudas bruka bann i mål som inte rörde tro och livsföring. Ingrepp i klosterväsendets ställning till samhället motiverades och godtogs. Det tillerkändes överheten rätt att straffa innehavarna av kyrkliga ämbeten, när dessa försummade sin plikt att predika evangelium. Och det tillerkändes den också rätt att lagstifta inom kyrkan. Luther hade gjort gällande, att det i själva verket vore utsiktslöst att vänta reformer från påven eller koncilierna. Det enda medel som stode åter vore att kungar, furstar, adel, ständer och menigheter själva toge fatt

och gjorde en begynnelse med saken, så att biskopar och andliga finge grund att följa efter, heter det på ett ställe i skriften till den kristliga adeln¹.

Ordinantian anknöt sålunda i sin allmänna tankegång till uppfattningar, som var gängse ute i det evangeliska Europa, när den utfärdades. Men den anknöt också till vissa stadganden, som tidigare framträtt inom nordisk lagstiftning och till tidigare uttalanden av Gustaf Vasas.

Den lagstiftning, om vilken här är fråga, är Christiern II:s, hans Geistlige och Verdslige Lov. Dessa lagar hävdar världsligt forum i världsliga mål, men nämner särskilt att »adskiellige ecteskab bör at hanteris och handles for biscop» (G. 19; V. 82). Ordinantian hävdar med samma inställning: »Om giftermalssaker hanla biscopper» (6). Åtgärder mot munkarna föreskrives å bägge ställena. Det heter i ordinantian: »Munkar, som rentho hafva, gånge inthet uth ath tiggia» (12), i Christiern II:s lagar: »vele wii ey, at hereffter nogre herreclostere eller andre clostere, som haffue jordgots, skulle haffue theris tröglere oc betlere at wancke eblandt almogen uti kiöbstederne effter Gudz almösse» (V. 83, G. 120). Christiern II föreskriver, att de andlige inte har att befatta sig med vad som bör handläggas å häradsting eller landsting, »enhten om gieltdt eller andre sager, som prester hertill pleyer at forbyude liigfolck theris sacramente for» (G. 19, V. 82). I ordinantian är bestämmelsen formad: »Ingen uphålle sacramenthet for nogrom om påska eller annan tid antingen för gäld eller annat, uthan sökie prester och kirkior sin rett på ting oc stempno» (16). Överensstämmelserna ifråga om testamentsrätten framgår av följande parallellställen:

Christiern II.

V. 93. Haffue wii oc udi sandingen forfaret, huorledes at nar nogen prest döör uden skeel oc skriff-temoell oc ey haffuer gjördt siith testament, thaa tager bispen ...

Ordinantian.

13. Och aflegges then sedhen, ath när prester dör, tager biscoppen hans ägedeler retthä arfvunger til förfong, oc gifve icke prester annerlunda testamente

¹ Jfr bland annat Oskar Andersen, Overfor Kirkebruddet, 5 ff.

hans gots saa mögif han eyger. Wele wij, at saa hereffter ey mere skee skall, men huor prestmand saa döör, thaa nyde arffwinge gotzet efter logen¹.

G. 23. Then som nogitt vill bortgiffue, hand schal thet giöre met syn fry vilje, uden alle vilckor.

än epter lagbokene som andre dandemen.

15. Icke skal eller nogot siugkt folk tvingas åf prestenaar til nogot testamente emoth theres fri vilia.

De tidigare uttalanden av Gustaf Vasa, till vilka ordinantian anknyter, möter särskilt i hans brev till meniga Hälsingland om den nya tron och om Luthers lärdom av den 26 maj 1526². Punkterna 9, 10, 11, 13 och 16 ger belägg härpå.

Överväger man närmare innehållet i ordinantian, framträder dess revolutionerande karaktär i öppen dag. I själva verket har konungen genom den på bekostnad av biskoparna och de andliga institutionerna tagit makten också inom kyrkan, dess högsta ledning likaväl som ledningen i enskildheterna. Recessen hade raserat kyrkans världsliga makt. Genom ordinantian fortsattes raseringen och fullföljdes revolutionen på det andliga området.

Ordinantian var en stadga, en instructio. Bakom den stod inte såsom bakom recessen de tre stånden, utan konungen och rådet. Hans Brask har kallat hela resultatet av riksdagen i Västerås för »olag»³; i varje fall ordinantian är olag. Även i motsatta lägre kunde man inte helt blunda härför. När ärkebiskop Laurentius Petri mot mitten av 1530-talet skrev en förklaring över recessen och ordinantian, uttalade han om ordinantian, att den liksom recessen »goda skäl haver och bör hållen vardas». Men, tillade han saktmodigt undvikande: »hon står lätteligare till att förvandla än recessen, om så med tiden funnes, att det behövdes»⁴.

¹ Jfr G. 31.

² GVR III, 163. Jfr sammastädes IV, 20, 75.

³ GVR V, 175 ff. Jfr 210.

⁴ Handl. rör. Sveriges inre hist., utg. af P. E. Thyselius, I, 84.

Det stora spørsmålet är: hur kunde rådet förmås att gå med på ordinantian?

X.

De mål, i vilka ständerna vid riksdagen i Västerås fattade beslut, var mål, som alldeles övervägande rörde kyrkan, dess egendom, ställning och lära. De föll enligt den allmänna uppfattningen — hur mycket man också i samtiden och det närmast förflutna sökt rubba på den — i första hand under de andliges avgörande. De andlige hade i Västerås inte varit med om detta avgörande; konungen och de världsliga stånden hade beslutat. Men konungen hade i sin ed lovat att skydda kyrkan och dess rätt. Eden kunde efter recessens tillkomst inte längre hållas: den var bruten. Det måste ligga i konungens stora intresse att såvitt möjlighet fanns, söka ge vad som skett det sken av laglighet, som den allmänna opinionen krävde, och få de andlige att under en eller annan form slå sig till ro vid de beslut, som fattats, helst också att ge sitt samtycke därtill. Ingen monark, var han än så brutal och hänsynslös, skulle, som sakerna låg, ha försummat att göra ett försök i denna riktning.

Akterna från riksdagen i Västerås har ingenting att förmäla om de andliges uppträdande före recessens tillkomst. Uppgifter om de andlige möter — från Peder Swart kan frånses — i första hand i en berättelse, vilken avgavs två år senare och har formen av en öppen protestation¹. Biskopen, den forne electus av Skara Magnus Haraldsson är utfärdaren.

»Vordo i samma möte», säger biskopen, »framsatte någre articuli, vilke som deras fundament och grund have av Luthers kätteri och alldeles därtill draga». Det begärdes, att electus av Skara — och självfallet då också de övriga andlige — skulle »dem samtycka». Artiklarna var inte »kristeligen beskyddade»; de var »för kätterske avdömde»; och electus nekade också sitt samtycke. Vad som följde fick

¹ GVR VI, 378 f.

enligt honom sin prägel av att tvärtemot Sveriges lag »tingsfred och rådstugufred till lag och rätta, dit och dädan farande som där varande», inte blev upprätthållna. För egen del blev han »trängd av konungen strax utan all rättgång eller dom att antvarda hans nåd sin och kyrkans gård Leckö med de lantbor på Kållandsö». Han var inte i sitt »fri vilkor». Bilden kan för biskopens i Linköping Hans Brasks vidkommande i någon mån utfyllas. Gustaf Vasa själv talar efter riksdagens slut, i början av augusti 1527, om den »misslovan, ogunst och ovilja» han hade haft till honom¹. Konungen hade sedan länge menat, att biskopen var huvudet för upproret i Dalarna, och han synes vid riksdagen ha begagnat sig av en bekännelse om att han gjort dalkarlarna undsättning i penningar²; enligt en okontrollerbar uppgift blev biskopen på grund av det motstånd han gjorde inpassad i häkte — dominus Linkopensis captiuatus propter resistenciam³. Huru som helst: biskoparna har inte velat samtycka till de artiklar, konungen förelade dem. Antingen har de själva vägrat ingå i närmare svaromål eller har konungen under de föreliggande förhållandena avvisat sådant.

Men hur gå tillväga, när det efter recessens tillkomst gällde att få de andlige med på riksdagsbeslutet? Källorna gör det här möjligt att nå till en säker kunskap.

Efter det att konungen avtvungit electus av Skara Leckö med Kållandsö, har han enligt Magnus Haraldsson låtit uppsätta ett öppet brev i biskoparnas och electis namn⁴. Det var däri angett, att de med två prelater av kapitlet i Uppsala, två av Växiö och några av de andra kapitlen varit till möte och handel i Vesterås med konungen och de andra ständerna om rikets vårdande ärenden. I brevet var recessen kortfattat refererad i de delar, som rörde biskoparnas militära ställning och deras, domkyrkornas och kanikernas ränta.

¹ GVR IV, 287.

² GVR IV, 175, 327 f.

³ Sjödin II, 225.

⁴ SRA I: 1, 87 f. Jfr GVR VI, 378 f.

Brevet utmynnade i en försäkran av utfärdarna. Konungen begärde, att dessa skulle besegla.

Originalen till det brev, som det här är fråga om, är förlorat, men dess ordalydelse bevarad. Hurudant var referatet av recessen? Och vilken formuleringen av den försäkran, som skulle avges?

Referatet av recessen följer denna i punkten om hur starka biskoparna skall rida. I övrigt har det formulerats på följande sätt: »Vad över är i deras ränta skall konungen det hava uti ett stycke penningar och därmed deras slott. Sammaledes skall ock domkyrkornas och kanikernas ränta överläggas, och vad de mera hava än deras nödtorft skall ock konung taga». Det torde utan vidare vara klart, att detta referat inte är riktigt: biskoparnas, domkyrkornas och kanikernas fria medverkan vid bestämmandet av vad som skulle utgå till konungen är här uteliminerad. Ståndpunkten är den samma som i ordinantian. Den försäkran biskoparna skulle avge har i brevet formulerats: »efter nu så endräktliga av allom belevat och samtyckt var, kunne vi intet, ej heller vilja däremot säga, utan låtom det så ske och varom där till frids med, mest på det att den misstanke måtte därmed avstillas, att biskoparna skulle med deras makt och slott ej vara konungen i riket till någon fara, och ärom till frids, huru rik och huru fattig hans nåde oss hava vill». Denna försäkran ansluter direkt till det felaktiga referatet av riksdagsbeslutet; enligt detta referat var kyrkans hela världsliga ställning redan given till spillo genom recessen.

Ett är säkert: beseglades detta brev, hade därmed de beseglade själva lämnat sig och allt sitt konungen i händerna.

Det är nyss framhållet, att enligt Magnus Haraldsson biskoparna varken njöt tings- eller rådstugufred eller var i sitt fria vilkor; det torde få anses tvivelaktigt, om de ens varit i stånd att kontrollera, hur referatet var beskaffat. Det har emellertid under inga omständigheter kunnat undgå dem, att recessen, som Magnus Haraldsson uttrycker det, var »en laglös och okristlig stadga» och att den gick »emot Guds lag,

evangelium, kyrkans och kejsarens lag såväl som emot Sveriges lagbok». Och vad den vidare innebar i sina konsekvenser måste även ha stått prelaterna klart.

I denna ödestimma fann de en utväg. När de genomläste och närmare granskade det brev som förelagts dem, fann de enligt Magnus Haraldsson, att det var möjligt tolka brevet så, att vad det egentligen innehöll var, att de varken kunde eller ville säga något emot, att det så endråktigt framsatts och belevats, utan lät det ske, och att då belevandet ändå inte bunde efter lagen, de var till freds med, att de den tiden till ingen belevan var »tillkrävde». De dolde sig bakom denna tolkning av ett brev, som var dem »emot hans nådes ed och all lag avträngt». De menade de kunde besegla. Och samtliga tryckte biskoparna sina sigill på baksidan av brevet.

Biskoparnas försäkran bär datum den 24 juni 1527, samma datum som är åsatt recessen. Med denna försäkran hade Gustaf Vasa vunnit sitt syfte: de andlige hade biträtt recessen. Men betydelsen av biskoparnas försäkran sträckte sig vidare. Det är ingen tillfällighet, att Peder Swart lägger själva de springande orden i den: »till frids huru rik och huru fattig hans nåde oss hava vill», två gånger en av biskoparna, engång en annan i munnen. När Gustaf Vasa förelade denna försäkran för riksråden, när de läste, att biskoparna var till frids med allt, har riksrådet kunnat förmås att gå med på ordinantian.

Biskoparna Hans Brask av Linköping och Peder Månsson av Vesterås, electi Magnus Haraldsson av Skara och Magnus Sommar av Strängnäs hade i den svenska kyrkans ödestimma beseglat kyrkans fall.

»Över våra makt», tillägger Magnus Haraldsson om beseglingen.

XI.

Det återstod att bringa riksdagens i Vesterås beslut och ordinantian till allmännare kännedom. Det skedde genom ett riksrådets brev av den 27 juni¹.

¹ SRA I: 1, 96.

Brevet är redigerat med stor omsikt och skicklighet, så att menige man skulle få en rätt uppfattning av vad som skett. Någon ny tro har inte indragits i riket; ständerna har hört predikan och disputation och rådet vittnar om, att det inte predikas annat är rena Guds ord och den tro, som de gode helige fäder predikade, när kristendomen först inkom i riket. Det markeras i brevet, att biskoparna skall lyda vad konungen sätter dem före om deras krigsfolk och att konungen därefter tager den överblivna räntan och slotten. Men det senare sker »besynnerligen till dess kronones slott uppbyggde varda» och bådadera till menige mans lisa, »att konungen icke skall så ofta behöva hjälp utav dem, som här till dags skett är». Det försäkras vidare, att med klosternas förändring blir gudstjänsten inte nedlagd. Och i fråga om ordinantian framhålles starkt, att den är till fattige mäns förmån. Till slut göres gällande, att det inte får påbördas konungen och rådet ha för vilja, att inga biskopar skall vara; blir de mindre mäktiga, kan de dess bättre sköta Guds ord och se till att därom rätteliga tillgår i deras stift; en stor part av biskoparna själva har bekänt det och samtyckt och belevat det skedda. Kyrkoherdarnas ränta blir modererad och förminskad efter lagboken. Men vad dem avminskas »skall dem åter komma till lisa igen». Ty biskoparnas gästning inskränkes och konungen har lovat tillsäga sina tjänare att i fordringen skona dem det bästa de kan.

Riksrådets brev utgick till konungens förtroendemän i orterna, sammanlagt 27 personer. De »ordinantiae som utgångne äre» bilades. Men somliga fick endast »en artikel», andra flera. Även här var omsikt och skicklighet nödvändiga. Som omslagsskrivelse fick ett konungens brev av den 28 juni göra tjänst. Det hette däri: »Förse vi oss fullleliga till eder alla, att vi eder alltid hava skola för trogna och välvilliga undersåtar. Vi vele däremot för edert och alla Sveriges inbyggares bästa hava osparda vår hals och välfärd; där må I eder alla fullleliga på förlåta». Teorien täcker helt teorien i framsättningarna till riksdagen några dagar tidigare.

Riksdagen var öfver, recessen och ordinantian kungjorda. Gustaf Vasa hade fått de maktmedel, till vilka han strävat, sig tillerkända. Han hade fått det efter en följd av machiavelliska machinationer. Med dessa maktmedel kunde han gå vidare. Han kunde suveränt utnyttja, lämpa och omdana recessen och ordinantian efter sin vilja.

Lauritz Weibull.
